

Folkloru Doğru

Sayı : 31

MASAL ARAŞTIRMALARININ GEÇMİŞİ

1920-1930

FOLKLORA DOĞRU

İÇİNDEKİLER

Vladimir Propp MASAL ARAŞTIRMALARININ TARİHİ	3
Dr. Umay Günay PROPP'UN MASALLARI ÇÖZÜMLEME METODU	16
Nüzhet Dalfes ETNOBİYOLOJİ	28
Halûk Ceylandağ — Mümin Tokalı ÇEŞME VE ÇEŞMEBAŞI KÜLTÜRÜ	33

FOLKLORA DOĞRU

3

18

28

33

Boğaziçi Üniversitesi Türk Folklor Kulübü tarafından iki ayda bir yayınlanır.
EYLÜL - EKİM 1973. Sayı : 31. Sahibi B.Ü.T.F.K. adına Mehmet Eken. Bu sayıyı
hazırlayan: Mahir Şaul. Teknik işler: Levent Alpay, Boğaziçi Üniversitesi, P.K. 2.
Bebek, İstanbul, Telefon: 63 56 50/170. Dizgi, baskı: Taş Matbaası. Kapak fotoğrafı:
Süleyman Özmucur, Adana civarında oduncu bir köyden.

MASAL ARAŞTIRMALARININ GEÇMİŞİ

VLADİMİR PROPP

Bu sayımızda Vladimir Propp'un masalları inceleme yöntemiyle ilgili iki yazı yayımlıyoruz. Birincisi, yazarın Masalın Morfolojisi adlı kitabının giriş bölümünden yapılmış bir çeviri. İkincisi, Erzurum Üniversitesi'nden Dr. Umay Günay'ın Propp'un yöntemini anlatan geniş bir yazısı. Propp'un ünlü kitabı yazıldıktan yıllarca sonra batı dillerine çevrildiğinde hayranlıkla karşılanmış; düşünceleri yalnız masal araştırmalarına yeni ufuklar açmakla kalmamış, dilbilimi ve antropoloji çalışmalarını da etkiliyere; günümüzün yapısalcılık akımının ilham kaynaklarından biri olmuştur. Sayın Umay Günay bu yolla Türk masallarının yapısını ilk defa araştırıp I. Uluslararası Türk Folklor Seminerinde bir bildiri olarak sundu. Bu sayıyla da, masal incelemelerinin yönünü değiştiren bu yöntem üzerine 45 yıl sonra ilk olarak Türkçe'de toplu bir yayım yapılmış oluyor.

Yüzyılımızın başlarında masallar üzerine yapılmış bilimsel yayınlar pek fazla değildi. Az şey yayınlandığı bir yana, çıkanların büyük bir çoğunluğu da metinler ve özel sorunlar üzerine çalışmalardı. Genel yapıtlar çok enderdi. Varolan genel çalışmalar da çoğu zaman felsefe hevesi içinde yapılmış ve bilimsel kesinlikten uzaktı. Bunlar daha çok geçen yüzyılın derin bilgili tabiat filozoflarını hatırlatıyordu. Halbuki bizim kesin gözlemlere, çözümlemelere ve sonuçlara ihtiyacımız vardı. Profesör M. Speranski bu durumu şöyle anlatıyordu: «Etnografya, elde edilen sonuçlar üzerinde hiç durmuyor, toplanmış olan malzemeyi genel bir yapı kurmak için yetersiz bularak araştırmalarına devam ediyor. Böylece bilim, ileriki kuşakların yararlanması için yapılan bir malzeme derleme ve işleme işine dönüşüyor. Ama bundan çıkacak genel incelemelerin nasıl birşey olacağını ve ne zaman onları yapabilecek duruma geleceğimizi hiç bilmiyoruz». (1) Masal biliminin 1920'lerde içinde bulunduğu bu çıkmazın, bu güçsüzlüğün nedeni neydi?

Speranski için bu durumun tek nedeni malzemenin eksikliğiydi. Fakat bu satırlar yazıldığından beri seneler geçmiştir. Bu arada Bolte

1 — M. Speranski. Russkaja ustnaja slovesnost. (Söz'lü Rus Edebiyatı), Moskova, 1917, sayfa 400.

ve Polivka'nın **Grim Kardeşlerin Masalları Üzerine Notlar (2)** adlı büyük eseri yayımlandı. Bu koleksiyonun her masalına bütün dünyadan toplanmış varyantlar eklenmişti. Sonuncu cilt, kaynakları veren bir bibliyografya ile yani yazarların toplayabildiği bütün masal koleksiyonlarını ve içinde masallar bulunan diğer eserleri gösteren bir listeye sona eriyordu. Bu listede 1200'e yakın kitap ismi vardı. Büyük önemi olmayan küçük parçalar bulunmakla birlikte «Binbirgece Masalları» gibi veya Afanassiev koleksiyonu gibi 600'e yakın masal kapsayan büyüklükte eserler de vardı. Hepsi bu kadar da değil. Pek çok sayıda masal henüz yayınlanmamıştır, hatta bir kısmının düzenli bir sayımı bile yapılmamıştır. Bu parçalar bazı kuruluşların arşivlerinde ve özel kişilerde bulunuyor. Bu koleksiyonların bazıları uzmanlar tarafından kullanılabilir. Böylece Bolte ve Polivka'nın topladığı malzeme bazı özel durumlarda daha da genişletilebilir. Öyleyse elimizde büyük bir malzeme yığını var. Acaba sadece şimdiye kadar basılmış masalları bile elden geçirebilen kaç tane araştırmacı vardır? Bu durumda «toplanmış malzeme daha yeterli değil» demek hiçbir şekilde doğru olmaz.

O halde sorun malzemenin sayısında değil, incelemenin yönteminde yatıyor.

Fiziko-matematik bilimler uyumlu bir sınıflandırmaya, özel kongreler tarafından onaylanmış kesin bir terminolojiye, kuşaktan kuşağa geçerek kusursuzlaştırılmış bir yöntemle sahipler, ama bizde bunların hiçbiri yok. Masal malzemesinin renkli çeşitliliği, karma karışıklığı, sorunları ortaya koymak ve çözmek söz konusu olduğu zaman kesin için, açıklığın çok zor elde edilmesine yol açar. Bu yazının amacı masal incelemelerinin tarihi bir dökümünü yapmak değildir. Bunu kısa bir giriş bölümünde yapmak olanaksızdır, üstelik bu iş şimdiye kadar çok yapıldığından gerekli de değildir. Biz sadece bazı temel sorunları çözmek için denenmiş olan yollara eleştirici bir bakışla ışık tutmaya ve okuyucuyu bu sorunların sınırladığı bir alana sokmaya çalışacağız.

Hiç şüphe yok ki, çevremizdeki olay ve nesnelere, bileşimleri ve yapıları açısından kaynakları açısından ya da içinde buldukları değişim ve süreçler açısından inceleyebiliriz. Açık olan bir başka gerçek daha vardır: Bir olayı tasvir etmeden onun kaynağından söz edilemez.

Masal incelemeleri ise her şeyden önce malzemenin ortaya çıkışını ve kaynaklarını açıklamak açısından yapıldı ve çoğu zaman da daha önce sistematik bir tasvir yapmak için en küçük bir çaba gösterilmedi.

2 — J. Boite ve G. Polivka, Anmerkungen zu den Kinder und Hausmärchen der Brüder Grimm, cilt I-III, Leipzig, 1913, 1915, 1918.

Biz masalların tarihî incelenmesinden sözetyemeyeceğiz. Onların tasvirini yapmakla yetineceğiz. Çünkü tasvir etme sorununa özel bir dikkat vermeden önce, âdet olduğı gibi kaynak açıklamalarına girmek hiçbir sonuç vermez. Açıktyr ki, masalın kaynağı sorusunu aydınlatmadan önce masalın ne olduğunu bilmek gerekir.

Masallar oldukça çeşitli olduğundan hepsini bir arada incelemek olanaksızdır, bu yüzden onları sınıflandırmak gerekir. Doğru bir sınıflandırma, bilimsel bir tasvirin ilk adımlarından biridir. İlerki incelemenin doğruluğı sınıflandırma işleminin doğruluğuna bağıdır. Sınıflandırma işlemi her ne kadar her çeşit incelemenin temelinde yatıorsa da, kendi de daha önceki derin araştırmaların bir sonucu olmalıdır. Halbuki araştırmacıların tam tersini yaptığını görüyoruz. Sınıflandırmayı malzemeden çıkaracaklarına, aksine, işe dışardan aldıkları bir sınıflandırmayla başlar ve onu malzemeye uygularlar. Daha ilerde de göreceğimiz gibi, sınıflandıranlar çoğı zaman tasnifin en temel kurallarını bile bilmiyorlar. Biz burada Speranskinin kahsettiğı çıkmazın sebeplerinden birini görüyoruz.

Şimdi bazı örneklere bakalım.

Masallar en alışılmış şekilde olağanüstü masallar, âdetlerle ilgili masallar ve hayvan masalları diye sınıflandırılır. (3) İlk bakışta bu tasnif doğru gibi gözüküyor. Fakat ister istemez şöyle bir soru ortaya çıkıyor: Hayvan hikâyelerinde olağanüstü öğeler hiç mi yoktur? Buna karşılık hayvanlar olağanüstü masalarda önemli roller oynamazları mı? Bu işaretlelerin yeteri kadar sağlam olduğunu düşünebilir miyiz? Meselâ Afanassiev balıkçı ile küçük balığın masalını hayvan masalları arasında sayıyor. Acaba haklı mı değil mi? Yanılıyorsa niçin yanılı? Aşağıda masalların aynı eylemleri hem insan'ara, hem eşyalara, hem hayvanlara gayet rahat malettiğini göreceğiz. Bu kuralı özellikle olağanüstü masallar denen şeyde görmekle birlikte öbür masal türlerinde de raslarız. Eu alanda en tanınmış örnek hasatın pay edilmesi üzerine olan masalıdır. (Ben Micha, başağını alıyorum sen kökünü al). Rusya'da aldatılan ayı, batıda ise şeytandır. Sonuç olarak, batılı varyantlarını da yanına katarsak bu masal hayvan masalı olmaktan çıkar. O zaman bu masalı hangi sınıfa sokmak gerekir? Âdetler üzerine bir masal olmadığı ortadadır, çünkü hiçbir âdete göre hasat bu şekilde bölünemez. Bu masal olağanüstü bir masal da değildir. Yukarıda önerilen sınıflandırmada bu masalın yeri yoktur.

3 — V. F. Miller tarafından önerilen bu sınıflandırma, mitolojik okulun yaptığı sınıflandırmanın benzeridir (mitolojik masallar, hayvan masalları, âdetler üzerine masallar).

Bu sınıflandırmanın ilkesi de kanımızca yanlıştır. Bunu yaratanlar sezgileriyle hareket etmişlerdir. Kullandıkları kelimeler hissettikleri şeyi ifade etmiyordu. Ateş Kuşu hikâyesini ya da kurt masalını hayvan hikâyeleri arasına sokmak gibi bir yanlışı kimsenin yapacağını sanmıyorum. Aynı şekilde Afanassiev'in altın balık masalıyla ilgili olarak yanıldığı da apaçıktır. Ama bu kesinliğimiz hayvanların masalda bulunmasından ya da bulunmamasından ileri gelmez. Olağanüstü masalların, bilincinde olmasak ta hemen sezdiğimiz, bu kategoriye hemen belirleyen çok çok özel bir yapıya sahip olmasından ileri gelir. Sınıflandırmayı önerilen şemaya uygun olarak yaptığımız ileri süren her araştırmacı aslında onu başka türlü meydana getiriyor. İşte bu çelişkiye düşmesi sayesinde yaptığı iş doğru oluyor. Öyleyse, tasnif aslında farkında olmaçan masalın henüz incelenmemiş, hattâ tanımlanmamış yapısına dayanarak yapıyorsa, masalların sınıflandırılması bütünüyle yeniden gözden geçirilmelidir. Masalların tasnifi öbür bilimlerde olduğu gibi yapısal bir biçim işaretleri sistemini ortaya koymalıdır. Bunun için masalın bu işaretlerini incelemek gerekir.

Fakat biz çok hızlı gidiyoruz. Şimdiye kadar anlatmaya çalıştıklarımız günümüze kadar karanlık kalmıştır. Yeni girişimler hiçbir düzeltme sağlayamamıştır. Örnek olarak, Wundt ulusların psikolojisi hakkındaki pek ünlü eserinde (4) masalların aşağıdaki şekilde sınıflandırılmasını öneriyor :

1. Mitolojik masal -fabller (Mythologische Fabelmärchen)
2. Olağanüstü masallar (Reine Zaubermärchen)
3. Etyolojik masal ve fabller (Biologische Märchen und Fabeln)
4. Hayvanlar üzerine saf fabller (Reine Tierfabeln)
5. «Kaynak» üzerine masallar (Abstammungsmärchen)
6. Güldürücü masallar ve fabller (Scherzmärchen und Scherzfabeln)
7. Ahlâk üzerine masallar (Moralische Fabeln)

Eu sınıflandırma diğerlerinden zengin olmakla birlikte bir karışıklık ortaya çıkarıyor. Fabl (yedi grubun beşinde var olan kelime) tek başına bir kategoridir. Wundt'un bu kelimededen ne anladığı pek belli değil. Aynı masal hem komik bir şekilde hem de kahramanca bir şekilde anlatılabileceğinden «güldürücü» kelimesini kullanmak ise hiç doğru olmaz. Aynı şekilde, salt hayvanlar üzerine masallarla ahlâk üzerine masallar arasındaki fark nedir diye de akla bir soru geliyor. «Saf fabller» niçin aynı zamanda «ahlâki» sayılmasın?

İncelediğimiz tasnifler masalların bazı kategorilere ayrılmasıyla ilgilidir. Masalların konularına göre sınıflandırılması da yapılmıştır.

Kategorilere göre ayırım yaparken güçlüklerle karşılaşılırsak konulara göre ayırımında kendimizi tam bir kaos içinde buluruz. Bir kavram, «konu» gibi karmaşık, geniş, belirsiz olursa ya boş kalır, ya da her yazar onu kendi keyfine göre dolurur. Olağanüstü masalların konularına göre sınıflandırılması ilkesinin tamamen imkânsız olduğunu peşinen söyleyelim. Bu yol da kategoriler halindeki tasnif gibi gözden geçirilmelidir. Masalların bir özelliği vardır. Bir masalın kısımları, hiçbir değişikliğe uğramadan diğer bir masala taşınmış olabilir. Bu yer değiştirme kuralı daha ileride daha ayrıntılı olarak incelenecektir; biz burada örnek olarak Baba Yaga'nın birbirlerinden farklı birçok masalda, birbirinden çok değişik konularda gözüktüğünü belirtmekle yetineceğiz. Bu halk masallarının bir özelliğidir. Fakat bu özelliğe rağmen konu genellikle şöyle belirlenir: Masalın herhangi bir kısmı ele alınır (genellikle en göze çarpan kısmı), burada ne olup bittiğine bakılır, ve ona bir ad takılır. Böylece ejderhaya karşı savaşı anlatan bir masal «Ejderha Savaşı» adını alır, Kochtchei'nin yer aldığı bir masal ise kısaca «Kochtchei» adını alır ve bu böylece sürüp gider. Masalı belirleyen öğelerin seçiminde hiçbir kurala bakılmaz. Bu yer değiştirme özelliğinden dolayı bir süre sonra altüst olmak ta kaçınılmazdır; daha kesin konuşmak gerekirse, biz aslında karmakarışık bir tasnifle karşı karşıyayız ve bundan dolayı yapılacak bir sınıflandırma incelenen malzemenin tabiatını değiştirir.

Tasnifin temel ilkesinin karşımıza çıktığı ender yerlerde de sonuna kadar uygulanmadığını ekleyelim. Mantığın en basit kurallarından biri böylece bir daha çığnenmiş olur. Bu durum günümüzde hâlâ geçerlidir.

Söylediklerimize iki örnek verebiliriz. Odessa'da profesör olan R. M. Volkov 1924'de masalla ilgili bir kitap yayınladı. (5) Kitabın ilk sayfalarından Volkov olağanüstü masalların 15 tane kadar konusu olabileceğini ileri sürüyor.

1. Takip edilen suçsuzlar
2. Saf kahraman
3. Üç kardeş
4. Ejderhaya karşı dövüşen kahraman
5. Kaybolan nişanlının aranması
6. Akıllı bakire
7. Sihir ve büyüün kurbanları
8. Tılsım sahibi

5 — R. M. Volkov. Skazka Rozyskanija po sjuzhetoslozheniju narodnoj skazki, t. I, Skazka velikorusskaja, ukrainskaja, belorusskaja. (Masal. Halk Masallarında Konunun Teşekkülü Üzerine Araştırmalar, Kısım I, Rus, Ukranya masalı), Gosizdat Ukrainy (Odessa), 1924.

9. Sihirli ve büyüli nesnelere sahip olanlar

10. Sadakatsiz kadın v.s.

Bu on beş konunun nasıl saptandığı belirtilmiyor. Yapılan ayırımı incelersek şu sonuca varırız. Birincisinde söz konusu olan masalın entrikasıdır (buradaki entrikanın aslında ne olduğunu ilerde göreceğiz), ikincisinde kahramanın kişiliği, üçüncüsünde kahramanların sayısı, dördüncüsünde ise olayın akışında bir an söz konusu olur... vs, Gerçek bir kaos vardır ortada. Masalarda üç kardeşin (No: 3) nişanlılarını (No: 5) aramaya gittikleri hiç yok mudur? Acaba bir tılsım sahibi, sadakatsiz karısını cezalandırmak için tılsımı hiç kullanmaz mı? Yukarıdaki sınıflandırmanın bilimsel bir sınıflandırma olmadığını söyleyebiliriz. Olsa olsa değeri çok şüphe götürülen geliş güzel bir indekstir.

Konularına göre sınıflandırma sorununa değindikten sonra Antti Aarne'nin masal indeksinden söz etmeden geçemeyeceğiz. Aarne, Fin okulunun kurucularındandır. Bu yöneliş hakkında düşündüklerimizi söylemenin yeri burası değil. Sadece bilimsel yayınlar arasında şu ya da bu konunun varyantları üzerinde oldukça fazla sayıda makale ve not bulunduğunu belirtelim. Bu varyantlar çoğu zaman hiç beklenmeyen kaynaklardan geliyor. Böylece birçok varyant birikiyor, ama bunlar sistematik bir incelemeden geçirilmiyor. İşte Fin okulunun dikkati özellikle bu tip incelemeler üzerine topluyor. Bu okulun temsilcileri bütün dünyadan her konunun varyantlarını topluyorlar ve birbirleriyle karşılaştırıyorlar. Malzeme daha önce hazırlanmış bir sisteme göre coğrafi ve etnografik gruplara ayrılıyor. Daha sonra konuların temel yapısı, yayılması ve kaynağı üzerinde sonuçlara varılıyor. Fakat bu yöntem de eleştirilere hedef oluyor. Daha da ilerde göreceğimiz gibi, konular (özellikle olağanüstü masalarda) arasında çok sıkı bir bağ var. Masal konuları üzerinde derin bir inceleme yapılmadan ve konular ile varyantların seçimini sap'ayan bir ilkeyi kesinlikle belirlemeden bir konunun varyantlarıyla birlikte nerede bittiği, yeni bir konunun nerede başladığı bulunamaz. Burada masalarda öğelerin yer değişmesi olayı da gözönüne alınmamıştır. Bu okulun çalışmaları, konunun organik bir bütün olduğu ve diğer konuların kütlesinden ayırt edilip tek başına incelenebileceği şeklinde farkında olmadan kabul edilen bir önyargıya dayanır.

6 — A. Aarne, *Verzeichnis der Märchentypen*, Folklore Fellows Communications, no 3, Helsinki, 1911. Bu indeks sık sık yabancı dillere çevrilmiş ve basılmıştır. Son baskısı: *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography*. Antti Aarne's *Verzeichnis der Märchentypen* (FFC, No 3) Translated and enlarged by S. Thompson, Folklore Fellows Communications, no 184, Helsinki, 1964.

Konuların tamamen nesnel olarak ayırımı ve varyantların seçimi hiç de kolay değildir. Masalların konuları birbirine o kadar bağlıdır ve birbirlerinin içine o kadar girmişler ki, bu sorun üzerinde masalların ayırımının önce durulması gerekir. Böyle bir inceleme önceden yapılmamışsa tasnif araştırmacının zevkine kalır ve konuların objektif olarak ayırımı imkânsızlaşır. Bir örnek üzerinde duralım. Bolte ve Polivka, Afanassiev masalarından Baba Yaga (102) (7) adlı olanını Frau Holle masasının varyantları arasında gösteriyor. Aynı konuyla ilgili birbirlerinden farklı bir seri masalı da gene varyant olarak gösteriyor. O yüzyıla ait bütün Rus masaları, hatta Baba Yaga'nın yerine bir ejderha veya farelerin geçtiği masallar bile anılmış. Yalnız, Morozko'nun hikâyesi yok. Niçin? Bu masalda da evden kovulan üvey kız, Frau Holle'deki gibi, armağanlarla dönmektedir. Eurada kız evden kovulmakta ve bunun cezası çekilmektedir. Ayrıca Morozko ve Frau Holle, ikisi de, kışı temsil etmektedir. Fakat Alman masasında dişi bir kişilik varken Rus masasında bir erkek tarafından temsil edilmektedir. Morozko'nun çarpıcılığı ve parlaklığı ile kendini zorla kabul ettirdiği, sanki kendi varyantları olan bir özel tip masalmış gibi yer kazandığı açıktır. Görüldüğü gibi konular arasında bir ayırım yapabilmek için tam olarak nesnel ölçüler yoktur. Bir araştırmacının yeni bir konu olarak kabul ettiğini bir başkası bir varyant olarak görmekte ve bu böyle süregelmektedir. Biz yukarda çok basit bir örnek verdik, fakat malzeme çoğaldıkça güçlükler artacaktır.

Bu okulun kullandığı yöntemler herşeyden önce bir konular listesinin yapılmasını gerektirir. Aarne'nin yaptığı da işte böyle bir listeyi meydana getirmektir. Bu liste uluslararası bir kullanım alanı bulmuş ve masal incelemeleri alanına büyük bir hizmette bulunmuştur. Aarne'nin indeksi sayesinde masaları numaralamak mümkün olmuştur. Aarne konulara tip diyor. Her tipin bir numarası var. İndekste bir numarayı vererek bir masalı kısaca anıvermek çok işe yarar bir tekniktir.

Fakat bu olumlu yanlarla birlikte indeksin çok önemli hataları da vardır. Sınıflandırma bakımından Volkov'un yaptığı yanlışlardan kendini sıyıramamıştır. Tasnifin temel bölümleri şunlardır. 1. Hayvan hikâyeleri, 2. Asıl masallar, 3. Fıkralar (Anecdote). Yeni sunuluşları altında eski usulleri kolayca tanıyabiliriz. (Hayvan hikâyelerinin «asil masal» sayılmaması ilginçtir). Aynı şekilde, fıkra kavramı üzerinde de böyle rahat rahat kullanılabilecek kadar kesin bir inceleme yapıldığını sanmıyoruz. (Wundt'un fabl kavramıyla karşılaştırınız). Bu sınıflandırmanın ayırım-

7 — Bundan sonra italikle verdiğimiz sayılar Afanassiev derlemesinin son baskısına tekabül etmektedir. (Narodnye russkie skazki. A. N. Afanasieva), (Afanassiev'in Rus Halk Masalları) cilt I-III, Moskova, 1958.

ularına girmeden bir alt cins meydana getiren olağanüstü masallar üzerinde duralım. Eu arada alt cins kavramını masal alanına sokma şerefinin Aarne'ye ait olduğunu belirtelim. Çünkü tür, cins ve alt cinslere bölme işi ondan önce ele alınmamıştı. Aarne'a göre olağanüstü masallar şu kategorilere ayrılır. 1. Büyülü düşman, 2. Büyülü koca veya karı, 3. Büyüyle yapılan iş, 4. Büyülü yardımcı veya arkadaş, 5. Büyülü nesne, 6. Büyü gücü veya bilgisi, 7. Başka büyü öğeleri.

Volkov için yapılan eleştiriler kelimesi kelimesine bu sınıflandırma için de yapılabilir. Örnek olarak, sıklık raslandığı gibi, **büyülü bir yardımcı**nın büyüyle kahramanın işini yaptığı veya büyülü karı veya kocanın doğrudan doğruya büyülü yardımcı olduğu durumlarda ne yapacağız?

Aarne'nin tam bilimsel bir sınıflandırma yapmayı denemediği gerçektir; indeks bir referans kitabı olarak faydalıdır ve böyle olunca büyük pratik önemi vardır. Fakat öte yandan bazı tehlikeler doğurur. Esas üzerinde yanlış fikirler vermektedir. Aslında masalların tiplerine göre bir ayırım yoktur. Tipler var olsa bile, Aarne'nin onları yerleştiği düzeyde değil, birbirine yapısal özellikler bakımından benzeyen masallar düzeyinde gözüktürler. Buna ilerde döneceğiz. Konuların birbirlerine benzerliği ve aralarına kesin ve nesnel bir sınır çizmenin imkânsızlığı şu sonucu doğurur. Herhangi bir metni bir tipe bağlarken hangi numarayı seçileceği bilinemez. Numaralanacak parçayla tip arasındaki ilişki genellikle yaklaşıktır. A. I. Nikiforov'un kitabındaki 125 masaldan 25 tanesinin (yani %20 sinin) yaklaşık ve itibari numaraları vardır. Yazar bunu parantez içinde söylüyor. (8) Fakat bir çok araştırmacı aynı masala değişik tip numaraları verecek olsa ne olur? Öte yandan tipler masalların yapısına göre değil olayın akışında göze çarpan şu veya bu olaya göre belirlendiği için, bir hikâyeye birçok önemli olay taşıyabileceğinden bir masala aynı zamanda birkaç tip numarası vermek gerekebilir. Nikiforov bir masala beş numara vermişti. Bu, eldeki metnin beş konusu var anlamına gelmez. Bu tutum aslında masalı esas parçalarını tanımlayarak belirlemek demektir. Eazi masal grupları için Aarne de kendi koyduğu kurallara aykırı hareket etmektedir. Hiç beklenmedik şekilde ve biraz da mantığa aykırı olarak konulara göre ayırımından motiflere göre ayırma geçiyor. Bir alt sınıf, «aptal şeytan» adını verdiği bir grup masal böyle tanıtıyor. Fakat fikirlerdeki bu tutarsızlık içgüdüünün işaret ettiği doğru yolu bir kere daha gösteriyor. Kurucu nitelikte olan en küçük kısımların

8 — A. I. Nikiforov, Skazochnyo materialy zapozhja sobrannyo v 1926 godu. (Onca gölü kıyıları masalları, 1926.) Skazochnaja Kemissija V 1926 g. Obzor rabot, Leningrad, 1927.

incelenmesi, daha da ilerde göstermeye çalışacağımız gibi en iyi araştırma yöntemiştir.

Masaları sınıflandırma işleminin pek ileri gitmediğini görüyoruz. Halbuki bu işlem araştırmanın ilk önemli aşamalarından biridir. Linne'nin yaptığı ilk sınıflandırma işleminin botanik için ne kadar önemli olduğunu düşünelim. Bizim bilimimiz daha Linne'den önceki devri yaşıyor.

Şimdi masal incelemelerinin çok önemli bir başka yanına, onların tasvirine geçelim. Gözümüzün önüne serilen tablo şudur; genellikle tasvir sorunlarına değinen araştırmacılar sınıflandırmayla uğraşmıyor (Vesolovski). Öte yandan sınıflandırmayla uğraşanlar masaları ayrıntılı bir şekilde tasvir etmiyorlar, masaların sadece bazı görünümlerini incelemekle yetiniyorlar (Wundt). Bir araştırmacı bunların her ikisiyle de ilgileniyorsa sınıflandırma tasvirin peşinden gelmemelidir; tasvir daha önce yapılmış bir tasnifin plânını izlemelidir.

A. N. Veselovski masaların tasviri konusunda pek az şey söylemiştir. Ama sözleri büyük önem taşımaktadır. Veselovski konunun arkasında bir motifler düzeni görmektedir. Bir motif birçok değişik konuya bağlı olabilir. (9) («Bir motifler dizisi bir konudur. Motif gelişerek konu haline gelir», «konular değişkendir: içlerine bazı motifler girebilir, ya da bazı konular iç içe girerek birleşebilir». «Konu derken, değişik durumlar-motifler ile örülmüş bir temayı anlıyorum».) Veselovski için önemli olan motiftir, konu sonra gelir. Konu bir yaratma ve birleştirme isidir. Bu yüzden biz de çalışmamıza konulara göre değil, mutlaka motiflere göre başlamalıyız.

Masal bilimi Veselovski'nin şu kuralına uysaydı bugün birçok karanlık nokta aydınlanmış olacaktı: «**Motif sorununu konu sorunundan ayırmak**». (10) Altını çizen Veselovski'nin kendisidir. (11)

Fakat Veselovski'nin motif ve konu üzerindeki tavsiyeleri sadece genel bir ilkeyi gösterir. **Motif** kelimesine verdiği somut açıklama bugün

9 — A. N. Veselovski. *Poetika sjuzhetov* (Konuların Şiirselliği), *Sobranie Sochinienij*, ser. 1 (Poetika, t. II, vyp. 1, Saint - Petersburg, 1913; s. 1-133)

10 — A. N. Veselovski, *Poetika sjuzhetov* (Konuların Şiirselliği), *Sobranie Sochinienij*, ser. 1 (Poetika, t. II, vyp. 1, Saint - Petersburg 1913, sayfa 1-133.)

11 — Volkov burada büyük bir hata yapmaktadır: «Konu, masalın incelenmesinde çıkış noktası olan sabit bir ünitedir.» (R. M. Volkov, *Skazka*, s. 5), Bize göre konu bir ünite değil, aksine karmaşık bir düzendir; sabit değil değişkendir; onu, masalın incelenmesinde bir çıkış noktası olarak almak inkânsızdır.

geçerli değildir. («Motif derken anlatının en basit birimini anlıyorum». «Motif basit ve renkli şematizmiyle kendini belli eder. Eiraz ilerde sunduğumuz masal ve mitologya öğeleri böyledir: daha fazla bölünmeleri mümkün değildir»).

Fakat örnek olarak verilen motifler bölünebilir. Eğer motif bir mantıksal bütünse, masalın her cümlesi bir motif verir, («babanın üç çocuğu var» bir motiftir, «Güzel kız evi terketti» bir motiftir; «Ivan ejderhayla döğüşüyor» gene bir motiftir). Motifler hiç bölünüp parçaları ayrılmazlardı, gerçekten çok iyi olurdu. Böylece motiflerin bir indeksi meydana getirilebilirdi. Fakat örnek olarak «Ejderha kral kızını kaçırdı» motifini ele alalım. Bu motif dört öğeye ayrılıyor. Ejderhanın yerini Kochtchei, rüzgâr, şeytan, büyücü alabilir. Kaçırma olayı, vampirizm veya masalda kayboluşu gösteren başka bir olayla yer değiştirebilir. Kızın yerini kız kardeş, nişanlı, karı, ana alabilir. Kral kendi yerini oğluna, bir köylüye veya bir papaza bırakabilir. Biz, Veselovski'ye rağmen motiflerin basit bir bütün olmadığını ve bölünüp ayrışabileceğini kabul etmek zorundayız. En basit ve ayrışmaz olan birim estetik ya da mantıksal bir bütün değildir. Biz de, Veselovski gibi, tasvirde parçanın bütünden daha önemli olduğunu düşündüğümüze göre şu sorunu halletmemiz gerekiyor: masalın en basit ilk öğelerini Veselovski'nin yaptığından başka türlü ayırmak.

Veselovski'nin yanıldığı noktada başka araştırmacılar da yanıldı. Değerli bir yöntem uygulaması olan J. Bedier'nin çalışmalarını bunlar arasında sayabiliriz. (12) Halbuki o masalarda değişmez sabit değerlerle değişken değerler arasında bir ilişkinin varlığını ilk görenlerdendi. Bedier bunu şematik bir şekilde ifade etmeye çalıştı. Sabit, temel değerlere «element» adını verdi ve bunları Yunan harfi omega ile işaretledi. Değişken değerleri ise diğer Lâtin harfleriyle işaretledi. Sonuç olarak bir masalın şeması örnek olarak $\infty + a + b + c$, bir diğerinin $\infty + a + b + c + n$, bir başkasının $\infty + l + m + n$ oldu. Ama esasına doğru olan bu düşünce omegayı tanımlamanın imkânızlığıyla karşılaşılıyor. Ayrıca «element» lerin nesnel olarak neyi temsil ettiği ve bunların masaldan nasıl çıkarılacağı açıklanmadan kalıyor. (13)

Genel olarak masallar eksiksiz bir bütün olarak kabul edilmiş, tasvir-den doğan sorunlar'a pek uğraşılmamıştır. Çok uzun zamandan beri

12 — J. Bedier, *Les Fabliaux*, Paris, 1893.

13 — Cf. S. F. Oldenburg, «Fablo vostochnogo pro'shozhd'en'ja». (Doğru kaynaklı manzum masallar) (*Zhurnal Ministerstva narodnogo prosvoshchenija*, CCCXLV, 1903, no: 4, fasikül II sayfa 217-218), burada Bedier'nin yöntemleri üzerine daha geniş kapsamlı bir eleştiri bulunur.

masalların biçiminden bahsedilmekle beraber ancak günümüzde kesin bir tasvirin gerekliliği fikri gitgide yayılabiliyor. Aslında, taşlar, hayvanlar, bitkiler tasvir edildiği halde (bunlar yapılarına göre tasvir edilip sınıflandırılmıştır), bir sürü edebiyat türü tasvir edildiği hâlde, masal hâlâ tasvir edilmeden incelenmektedir. Masalın —biçim üzerinde durmadan— kaynaklar açısından incelenmesi, V. B. Chklovski'nin gösterdiği gibi bazen de saçmalıkla sona eriyor. (14) Chklovski örnek olarak, toprağın deriyle ölçüldüğü pek tanınmış masalı veriyor. Masalın kahramanı bir öküz derisinin kaplayabileceği kadar toprak alma izni elde eder. Deriyi ince sınırlar halinde keserek içine, aldatılan tarafın beklediğinden çok daha fazla toprağı kaplatır. V. F. Miller ve birkaç başka araştırmacı bunda eski bir hukukî âdetin izlerini görmeye çalıştılar. Chklovski şöyle yazıyor: «Aldatılan taraf —masalın bütün varyantlarında bir aldatma vardır— topraklara bu şekilde elkonmasına ses çıkarmaz. Çünkü toprak o zamanda genellikle bu şekilde ölçülüyordu. Böylece bir saçmalığa varıyoruz. Bu olayın geçtiği tasavvur edilen zamanda toprağı sınımla çevreyerek ölçme âdeti var idiyse ve satıcı ile alıcı da bunu biliyorduyse, o zaman yalnız aldatma ortadan kalkmakla kalmaz, masalın konusu da yok olur, çünkü satıcı neler olacağını biliyordu.» Eir anlatının anlatı olarak özelliklerini incelemeyden önce masalın tarihi gerçeklere çıkarmaya çalışmak bu işe girişenlerin muazzam bilgisine rağmen yanlış sonuçlara götürüyor.

Veselovski ile Bedier'nin düşünceleri uzakça bir geçmişe aittir. Her ne kadar bu iki bilgin her şeyden önce folklor tarihçisi idiyse de, biçimsel incelemeleri, kimse tarafından mükemmelleştirilip uygulanmayan yeni ve esaslı bir düşünceydi. Bugün masalların biçimlerinin incelenmesi gereği hiçbir tepki doğurmuyor.

Masalın her yanının yapısal olarak incelenmesi tarihi araştırmaya geçebilmek için bir ön şarttır. Biçimsel kuralların incelenmesi, tarihî kuralların incelenmesini belirler.

Ama bu şartlara, masal sanatının biçimsel usullerini ortaya koyan yüzeysel bir katalog değil, yapının kanunlarını ortaya çıkaran incelemeler cevap verebilir. Volkov, kitabında şu tasvir yolunu ileri sürmektedir: Masallar herşeyden önce motiflere bölünür. Kahramanların nitelikleri («iki akıllı damat, üçüncüsü aptal») sayıları («üç kardeş»), kahramanların hareketleri («babanın son isteği: ölümünden sonra çocuklarının mezarının başında nöbet tutması - sadece aptal olan tarafından tutulur), nesnelere («tavuk ayağı biçiminde ayaklı kulübe», tılsımlı eşyalar) birer

14 — V. Chklovski, O teorii prozy (Düz yazının teorisi) Moskova - Leningrad, 1925, 24. sayfa ve devamı.

motif olarak kabul edilirler. Herbir motifi bir işaret; ya bir harf ile bir sayı, veya bir harf ile iki sayı göstermektedir. Birbirlerine aşağı yukarı benzeyen motifleri aynı harfler, fakat değişik sayılar simgelemektedir. Burada bir soru ortaya çıkıyor: Eğer bir masalın bütünü böyle her şeyiyle numaralanabilseydi ortaya kaç tane motif çıkardı? Volkov iki yüz elliye yakın işaret çıkarmıştır. Birçok motifin alınmadığı, Volkov'un bir seçme yaptığı açıktır. Ama hangilerini seçtiğini bilmiyoruz. Böylece motifleri ayırdıktan sonra, Volkov motifleri saptadığı işaretlere çevirerek masalları yazdı ve ortaya çıkan formülleri karşılaştırdı. Tabii ki, birbirine benzeyen masallar yakın formüller verdi. Bu çevirme işi bütün kitabı kapsıyor. Çıkarılabilecek tek «sonuç» benzeşen masalların birbirine benzediği idi ki, bu da bir yere götürmüyordu.

Bilimimizin nasıl sorunlarla uğraştığını görüyoruz. Hazırhık olmayan bir okuyucu şu soruyu sorabilir: Bilim gerçek hayatta lüzumsuz olan soyutlamalarla uğraşmıyor mu? Bir motifin bölünebilir veya bölünmez olması neyi farketir? Masalların nasıl sınıflandırılacağını, temel öğelerin nasıl ayrılacağını bilmenin, motifler açısından mı yoksa konular açısından mı incelemek gerektiğinin ne önemi olabilir? Daha somut sorular, daha elle tutulur sorular bekleniyor; yalnızca masalı sevenler tarafından da anlaşılabilir sorular isteniliyor. Böyle bir istek temeldeki bir yanlıştan ileri gelir. Bir karşılaştırma yapalım. Bir dilin yaşamından bahsetmek için cümlelerin parçalarını, bazı kurallara uygun olarak yanyana dizilmiş kelime gruplarını bilmemek olur mu? Yaşayan bir dil somut bir veridir; dilbilgisi (gramer) onun soyut dayanağıdır. Bu tip öz varlıklar bir çok olayın temelinde yatar ve bilim de bütün dikkatini bunların üzerinde toplar. Bu soyut temeller inceleme alanı içine alınmazsa hiçbir somut olaya açıklama bulamayız.

Bilim bizim burada ele aldığımız olaylarla sınırlanmıyor. Biz sadece morfoloji ile ilgili sorunlardan sözettik. Özellikle tarihî araştırmaların uçsuz bucaksız alanına değinmedik. Görünüşte bu tarihî araştırmalar morfolojik araştırmalardan daha ilginçtir ve bu alanda çok daha fazla da çalışılmıştır. Fakat masalların nereden geldiği sorunu hâlâ çözümlenmemiştir. Halbuki doğuşlarını, gelişimlerini düzenleyen kurallar vardır ve bu kurallar hâlâ formüle edilmek için beklemektedir. Buna karşılık bazı özel sorunlar daha iyi incelendi. Eserleri ve isimleri burada sıralamak gereksiz. Biz, doğru morfolojik incelemeler olmadan iyi tarihî incelemeler yapılamayacağını söylüyoruz. Eğer biz bir masalı yapısal kısımlarına göre ayırmasını bilmiyorsak, doğru karşılaştırmalar yapamayız. Karşılaştırmalar yapamazsak, Hint-Mısır masal ilişkilerini, Yunan fablleri ile Hint fabllerinin ilişkilerini nasıl anlarız? İki masalı karşılaştıramazsak dinle masal arasındaki bağları nasıl inceler, mitlerle masallar arasındaki

ilişkileri nasıl çıkarırız? Son olarak, bütün nehirlerin denize aktığı gibi, masal incelemesinin bütün sorunları da, eninde sonunda her zaman için karşımıza çıkan bütün dünyadaki masalların benzerliği sorununa geliyor. Nasıl olur da kurbağa kraliçesi masalı, tarihi bakımından bu insanlar arasında hiçbir ilişki saptanamadığı hâlde Rusya'da, Almanya'da, Fransa'da, Hindistan'da, Amerika yerlilerinde ve Yeni Zelanda'da birbirine benzer? Masalın tabiatı hakkında doğru bir bilgimiz yoksa bu benzerlikler açıklanamaz. Morfolojik sorunlar üzerinde tecrübesi olmayan tarihçi, benzerliği gerçekten bulunduğu yerde göremeyecektir. Kendisi için çok önemli olan yakınlıkları farketmeyip bir yana bırakacaktır. Buna karşılık bir benzerlik gördüğünü sandığı zaman morfoloji uzmanı ona aslında karşılaştırılan olayların birbirine çok uzak olduğunu gösterebilir.

Görüyoruz ki, biçimlerin incelenmesi birçok sorun için hayati önem taşıyor. Bu yüzden bu analitik, kılı kırk yaran, üstelik biçimsel ve soyut bir açıdan ele alındığı için daha da zorlaşan gösterişsiz çalışmaya girmekten kaçınmayacağız. Bu nankör ve «sıkıcı» çalışma bizi genel eserlere, «ilginç» olan çalışmalara götürecektir.

Çeviren : Hâmit ÇELİKOĞLU

Propp'un Masalları Çözümleme Metodu¹

Dr. Umay GÜNAY

Vladimir Propp, masalların da diğer edebî neviler gibi yapı özelliklerine göre tetkik edilebileceği görüşünü 1928 yılında Leningrad'da yayınladığı *Morfologiya Skazki* isimli çalışmasıyla ispatlamıştır. V. Propp, çalışmasını, Aarne masal tasnifinde² peri masalı grubuna giren Afanasev³ derlemesinde 50-150 numaralar arasındaki 100 masal üzerinde hazırlamıştır.

V. Propp, masalarda mevcut olan benzer unsurlardan hareket ederek masalların sabit ve değişken unsurlarını tesbit etmiş ve masalların yapısını bu sabit unsurlar üzerine kurmuştur. Aşağıdaki örnekler mukayese edildiği zaman hem değişken hem de sabit unsurların bulunduğu görülür:

1. Bir çar kahramana bir kartal verir, kartal kahramanı başka bir krallığa götürür.
2. İhtiyar adam Suçenko'ya bir at verir, at Suçenko'yu başka bir krallığa götürür.
3. Bir sihirbaz İvan'a küçük bir kayık verir, kayık İvan'ı başka bir krallığa götürür.

Örneklerde de görüldüğü üzere masal kahramanlarının isimleri ve faydalandıkları nesnelere değişmekte fakat yaptıkları iş değişmemektedir. Buradan aynı aksiyonların çeşitli masal kahramanlarına aktarıldığı neticesine ulaşılmaktadır. Sabit olan bu aksiyonlara «fonksiyon» adı verilmekte ve masalların yapıları bu sabit unsurlara göre tetkik edilmektedir. Masal kahramanları her zaman aynı fonksiyonları icra ederler, fonksiyonları icra eden şahıslar değişir. Masalarda fonksiyonların sayısı sınırlı masal şahıslarının sayısı sınırsızdır. Masalarda aynılık ve çeşitlilik yanyana bulunan iki farklı özelliktir. Masalların çeşitliliğini ve zenginliğini masal kahramanları, faydalanılan nesnelere, âdet ve inançlar, çevre sağlamaktadır, aynılık ise fonksiyonların sağladığı özellik olmaktadır.

Masalların aslı unsurları olan fonksiyonların tarifi yapılırken şu iki husus gözönünde tutulur: 1) Fonksiyonun tarifi, aksiyonu icra eden şah-

1. V. Propp, *Morfologiya Skazki*, Leningrad 1928; İngilizceye çeviren: Laurence Scott, USA 1958-1970.

2. Antti Aarne, *Verzeichnis der Märchentypen*, FFC No. 3. Helsinki 1910.

3. Afanasiev, *Narcdye Russkie Skazki*. 3 cilt, Moskova 1936-40.

hısa dayanmamalı ve hareket ifade eden bir isim şeklinde tesbit edilme-
lidir (yasak, soru, uçuş vs.). 2) Fonksiyon anlatım içindeki yerinden
ayrılmamalıdır. Eldeki fonksiyonun masal içinde devam eden hareketteki
yeri unutulmamalıdır. Meselâ, masal kahramanının padişah kızıyla evlen-
mesiyle bir babanın iki kızı olan dul bir kadınla evlenmesi birbirinden
tamamen farklı hareketlerdir. Her iki hareket aynı gibi görünüyorsa da
morfolojik olarak farklı iki elementi ifade eder. Benzer hareketler farklı
iki elementi ifade edebilirler ve farklı anlamlara sahip olabilirler. Masal
fonksiyonları dört ana özelliğe sahiptir :

1. Masal kahramanlarının icra ettikleri fonksiyonlar, masalda kim
ve nasıl icra eder sorularından ayrı sabit elementlerdir.

2. Peri masallarında fonksiyonların sayısı sınırlıdır, en fazla 31
fonksiyon bulunur.

3. Fonksiyonların sırası her zaman aynıdır. Bütün masalların her
zaman bütün fonksiyonları ihtiva etmemesi bu prensibi bozmadır. Bazı
fonksiyonların eksik oluşu geri kalan fonksiyonların sırasını etkilemez,
eksik olan fonksiyondan bir sonraki ile masal devam eder.

4. Yapılarına göre peri masalları tek tipe girerler. Masallar yapı
hususiyetlerine göre birbirlerine mani olan eksenler üzerine yayılmazlar.
Masalların çeşitlerine göre farklı eksenler tesbit edilebilir, ancak peri ma-
sallarının bir tek eksenine vardır.

Masallarda fonksiyonların yanında dört grup yardımcı unsur vardır:
Olayları birbirine bağlayan «bağlayıcı unsur», hareketlerin «maksat ve
sebepleri», «masal kahramanlarının ortaya çıkış şekilleri» ve «masal
kahramanlarının vasıfları» fonksiyonlarla birlikte tetkik edilince masalın
bir bütün olarak hem tahlilini hem de tarifini sağlarlar.

Masal tertibi içinde masal kahramanlarının fonksiyonlarının listesi
yapılırken şu hususlar gözönünde bulundurulur: 1) Fonksiyonun mahi-
yetinin kısa özeti. 2) Fonksiyonun bir kelime içine toplanmış kısa tanımı.
3) Usule uygun bir işaret. Aşağıda verilen fonksiyon listesi ve sırası
peri masallarının temelini teşkil eder. Fonksiyonlara verilen işaretler
masalların yapılarının şematik mukayesini mümkün kılar.

Masallar daima başlangıç durumu ile başlar. Burada ailenin fertleri
zikredilir veya müstakbel kahraman ya ismi söylenerek veya durumuna
işaret edilerek tanıtılır (fakir adam, bir padişah gibi). Bu hal bir fonksi-
yon olmamakla beraber önemli morfolojik elementtir. Bu elemen'e «İLK
DURUM» denir, (α) işareti ile gösterilir. İlk durumu sırasıyla 31 fonk-
siyon takip eder. Fonksiyonlar kendi aralarında tâli sınıflara ayrılırlar.

I. ALENİN FERTLERİNDEN BİRİ EVDEN AYRILIR (Tarif : Ayrılış. İşaret: β).

1. Yaşlı nesilden biri evden ayrılır (β^1). (Babanın evden ayrılması gibi).

2. Ana veya babanın ya da ikisinin birden ölümleri ayrılığın kuvvetlendirilmiş şekli olarak kabul edilir (β^2).

3. Genç nesilden biri evden ayrılır (β^3).

II. KAHRAMANA BİR YASAK EİLDİRİLİR. (Tarif : Yasak. İşaret: γ).

1. Ayrılmama veya yapılmaması gerek bir iş bildirilir (γ^1).

2. Yasağın tersi bir emir veya bir teklifle belirtilir (γ^2).

Çocukların tarlaya veya ormana gitmeğe zorlanmaları tarlaya veya ormana gitmeme yasağı ile aynı neticeyi doğurur.

III. YASAK İHLÂL EDİLİR (Tarif: İhlâl. İşaret: δ).

IV. HÂİN KEŞİF İÇİN TEŞEBBÜSTE BULUNUR (Tarif: Keşif. İşaret: ϵ).

1. Çocukların veya kıymetli nesnelere yerini öğrenmek için teşebbüs (ϵ^1).

2. Keşif için teşebbüsün aksi şekli, kurbanın haini sorguya çekmesi (ϵ^2).

3. Başka şahıslar vasıtasıyla keşif için teşebbüs yapılır (ϵ^3).

V. HÂİN KURBANI HAKKINDA BİLGİ ELDE EDER (Tarif: Malûmat toplama. İşaret: ζ).

1. Hâin sorusuna doğrudan doğruya cevap alır (ζ^1).

2-3. Bilgi toplamının aksi veya diğer şekilleri soru ile münasebet kurar (ζ^2 - ζ^3).

VI. HÂİN KURBANI KENDİSİNE VEYA EŞYALARINA SAHİP OLMAK İÇİN ALDATIR (Tarif: Hile. İşaret: η).

Eurada hâin kıyafet değiştirir, cadının sevimli ihtiyar olarak görünmesi gibi.

1. Hâin kurbanını razı etmeyi dener (η^1).

2. Hâin sihirli vasıtaları kullanarak maksadına ulaşmayı dener (η^2).

3. Hâin kandırma veya zorlamanın diğer şekillerini dener (η^3).

VII. KURBAN HİLEYE KANAR - FARKINDA OLMADAN DÜŞMANINA YARDIM EDER (Tarif: Suç ortaklığı. İşaret: θ).

1. Kahraman hâine inanır (θ^1).

2-3. Kahraman sihirli veya diğer vasıtaların kullanılmasıyla hâinin isteklerini yerine getirir (θ^2 - θ^3).

Kurbanın başına gelen zor durumlarda hâin avantaj elde eder, bazen zor durumları hâin hazırlar. Bu element, TALİHSİZLİĞİN BAŞLANGICI diye tarif edilir. (λ) işareti ile gösterilmesi aldatmanın diğer şekillerinden ayrılmasını sağlar. Buraya kadar gördüğümüz fonksiyonlar masalda komplikasyonun başlaması için hazırlık kısmını teşkil ederler. Masalda asıl hareket sekizinci fonksiyonla başlar.

VIII. HÂİN AİLENİN FERTLERİNDEN BİRİNİN YARALANMASINA VEYA ZARAR GÖRMESİNE SEBEB OLUR (Tarif: Hâinlik. İşaret: A).

1. Hâin bir kimseyi kaçıır (A¹).
2. Hâin sihirli vasıtayı zapteder veya alıp götürür (A²).
- 2a. Sihirli yardımcının zorla ele geçirilmesi bu sınıfın özel tâli sınıfı yaratır (A¹¹).
3. Hâin mahsulü yağma veya ziyan eder (A³).
4. Hâin gün ışığını ele geçirir (A⁴).
5. Hâin diğer şekillerde zarar verir (A⁵).
6. Hâin vucut yarası alınmasına sebep olur (A⁶).
7. Hâin aniden ortadan kaybolmaya sebep olur (A⁷).
8. Hâin kurbanını ister veya kandırır (A⁸).
9. Hâin bir kimseyi kovar (A⁹).
10. Hâin bir şahsın denize atılmasını emreder (A¹⁰).
11. Hâin bir şahsa veya bir şeye büyü yapar (A¹¹).
12. Hâin bir şahsın yerine geçer (A¹²).
13. Hâin cinayetin işlenmesini emreder (A¹³).
14. Hâin öldürmeyi gerçekleştirir (A¹⁴).
15. Hâin bir şahsı hapseder veya alıkoyar (A¹⁵).
16. Hâin tehditle evliliğe zorlar (A¹⁶).
17. Hâin yamyamlık tehdidinde bulunur (A¹⁷).
18. Hâin gece cziyet eder (A¹⁸).
19. Hâin harp ilân eder (A¹⁹).

Bütün masallar talihsizliğin üzüntüsüyle başlar, talihsizlikle başlayan masallar muayyen bir eksik veya kifayetsizlikle başlar ve talihsizlikle başlayan masalların tekâmülünü gösterir. Bazı masallarda masal kahramanı sahip olduğu bir şeyi kaybeder, bazı masallarda ise masal kahramanı yeni bir şeye sahip olmak ister. Masal kahramanının nişanlısının kaçırılmasıyla bir başka masal kahramanının evlenmek için kız araması aynı neticeyi doğurur. Her iki halde de kahramanlar aramaya çıkarlar.

VIII a. AİLENİN FERTLERİNDEN BİRİ BİR ŞEY KAYBEDER VEYA BİR ŞEYE SAHİP OLMAK İSTER. (Tarif: Eksik. İşaret: a).

1. Gelin veya bir arkadaş (genellikle bir insan) eksiktir (a¹).
2. Sihirli vasıta eksiktir (a²).
3. Sihir kuvveti olmayan harukulâde nesnelere eksiktir (a³).
4. Bir devin ölümünü sağlayacak sihirli yumurta gibi özel bir şey eksiktir (a⁴).
5. Makul şeyler, yaşamak için gerekli vasıtalar eksiktir (a⁵).
6. Diğer çekiller (a⁶).

A ve a elementleri her sınıf masal için gereklidir, masallarda komplikasyonun diğer çekilleri mevcut değildir.

IX. TALİHSİZLİK VEYA EKSİK BİLDİRİLİR - KAHRAMAN BİR EMİR VEYA BİR İSTEKLE KARŞILAŞIR - KAHRAMANIN GİTMESİNE MÜSAADE EDİLİR VEYA GÖNDERİLİR (Tarif: Tavassut - Bağlayıcı olay. İşaret: B).

Kahraman bu fonksiyonla masalın içine girer.

1. Vazifelenendirilmek üzere kahraman çağrılır (B¹).
2. Kahraman doğrudan doğruya gönderilir (B²).
3. Kahramanın evden ayrılmasına müsaade edilir (B³).
4. Talihsizlik haber verilir (B⁴).
5. Kovulan kahraman evin dışına götürülür (B⁵).
6. Ölüme mahkûm edilen kahraman gizlice serbest bırakılır (B⁶).
7. Ağıt söylenir (B⁷).

X. KAHRAMAN TEPKİ GÖSTERMEK ÜZERE ANLAŞIR VEYA KENDİ KENDİNE KARAR VERİR (Tarif: Tepkinin başlangıcı. İşaret: C).

XI. KAHRAMAN EVDEN AYRILIR (Tarif: Ayrılış. İşareti: ↑).

Duradaki ayrılma daha önce beta (β) işaretiyle gösterilen elementten farklıdır, buradaki evden ayrılış masalın tekâmülü için gereklidir. I. fonksiyondaki evden ayrılma hali hâinliğin gerçekleşmesini hazırlar. ABC ↑ elementleri komplikasyonu temsil ederler. Bundan sonra masalda aksiyonun seyri gelişir. Burada masala yeni bir karakter girer. Kahramana yardımcı olan bu karaktere VERİCİ veya YOL GÖSTERİCİ adı verilir. Verici, kahramana talihsizliği tasfiye edecek sihirli bir vasıta verir. Ancak sihirli vasıtayı alabilmesi için kahraman çeşitli şekillerde denenir.

XII. KAHRAMAN SİHİRLİ VASITAYI VEYA YARDIMCIYI ALABİLMEK İÇİN DENENİR, SORGUYA ÇEKİLİR, HÜCUMA UĞRAR (Tarif: Vericinin ilk fonksiyonu. İşaret: D).

1. Verici kahramanı dener (D¹). Buradaki deneme bir şahıs tarafından yapılabildiği gibi bir yerde yazılı da olabilir.
2. Verici kahramanı selâmlar ve sorguya geçer (E²).
3. Ölmek üzere olan veya ölmüş bir kimse kahramandan bir hizmet yapmasını ister (D³).
4. Bir tutuklu serbest bırakılması için yalvarır (D⁴).
5. Kahraman merhamet talebiyle karşılaşır (D⁵).
6. Kavgacılar, kavga konusu olan malın paylaşılmasını isterler (D⁶). Bazen kahraman kendisi kavga konusu malları paylaştırmayı teklif eder.
7. Diğer istekler (D⁷). Bu gruba karşından talep olmaksızın kahramanın çaresiz bir durumla karşılaşması girer.
8. Düşman yaratık, kahramanı yoketmeğe teşebbüs eder (D⁸).
9. Düşman yaratık, kahraman'la mücadele eder (D⁹).
10. Kahramana değiştirilmek üzere sihirli bir vasita gösterilir (D¹⁰).

XIII. KAHRAMAN MÜSTAKBEL VERİCİNİN HAREKETLERİNE TEPKİ GÖSTERİR (Tarif: Kahramanın reaksiyonu. İşaret: E).

1. Kahraman denemeye müsbet veya menfi cevap verir (E¹).
2. Kahraman vericinin selâmını alır veya almaz (E²).
3. Kahraman ölmüş veya ölmekte olan bir şahsın isteğini yerine getirir veya getirmez (E³).
4. Kahraman esiri serbest bırakır (E⁴).
5. Kahraman yalvarana merhamet eder (E⁵).
6. Kahraman paylaştırmayı gerçekleştirerek kavgacıları barıştırır (E⁶). Kahraman kavga konusu malları kendisi alabilmek için kavgacıları aldatır (E⁷).
7. Kahraman başka hizmetler görür (E⁷).
8. Kahraman düşmanın kullandığı taktikleri kullanarak hayatını kurtarır (D⁸).
9. Kahraman düşmanını yener veya yenemez (D⁹).
10. Kahraman mübadeleyi kabul eder fakat aldığı nesnenin sihir kuvvetini kullanarak verdiği nesneyi geri alır (D¹⁰).

XIV. KAHRAMAN SİHİRLİ VASITANIN YARDIMINI KAZANIR (Tarif: Sihirli vasita kazanılır veya zaptedilir. İşaret: F).

1. Vasita doğrudan doğruya verilir (F¹). Vasitanın doğrudan doğruya verilmesi mükâfat karakteri taşır. Bazı masallar mükâfat anlamında

biterler, böyle hallerde verilen sihirli vasıta olmayıp değerli bir nesnedir. Verilen şeyin değerli bir şeye tekâbül ettiği hal (F¹) olarak gösterilir. Kahraman olumsuz davrandığı takdirde bir şey verilmez (F neg.). Bazen olumsuz davranan kahramana ceza verilir (F contr.).

2. Kahramana vasıta gösterilir (F²).

3. Vasıta hazırlanır (F³).

4. Vasıta satılır ve satın alınır (F⁴).

Satın alma ile hazırlık arasındaki bir şekil ısmarlamadır (F⁵) olarak gösterilir.

5. Vasıta şans eseri olarak kahramanın eline geçer (F⁶).

6. Vasıta aniden kendi usulüne göre ortaya çıkar (F⁷).

7. Vasıta yenilerek veya içilerek üstün güçler elde edilir (F⁸).

8. Vasıta zaptedilir (F⁹).

9. Çeşitli karakterler kahramanın emrine girerler (F⁹). Kahramanın bir yardımcıya sahip oluşu (f⁹), olağan üstü vasıfları olan karakterlerin kendi kendilerine kahramanın hizmetine girişi (F₉) şeklinde gösterilir.

XV. KAHRAMAN ARADIĞI NESNENİN OLDUĞU YERE GÖTÜRÜLÜR VEYA KAHRAMANA YOL GÖSTERİLİR (Tarif: İki ülke arasında yerde veya gökte yolculuk, rehberlik. İşaret: G).

1. Kahraman havada uçar (G¹).

2. Kahraman yerde veya suda seyahat eder (G²).

3. Bir kimse kahramana kılavuzluk eder (G³).

4. Kahramana yol gösterilir (G⁴).

5. Ulaşımın sabit vasıtalarından faydalanılır (G⁵).

6. Kahraman kan izlerini takip eder (G⁶).

XVI. KAHRAMANLA HÂİN DOĞRUDAN DOĞRUYA DÖĞÜŞTE KARŞILAŞIRLAR (Tarif: Mücadele. İşaret: H).

1. Açık bir arazide döğüşürler (H¹). Buraya ejderhalar ve düşman ordularıyla yapılan harpler dahildir.

2. Müsabakada yarışır (H²). Lâtifeli masalarda döğüş olmaz, kahramanla hâin çeşitli yarışmalar yaparlar, kahraman zekâsını kullanarak kazanır.

3. İskanbil oynarlar (H³).

4. Tartılırlar (H⁴). Kim ağır gelirse o kazanır.

XVII. KAHRAMAN DAĞLANIR (Tarif: Dağlama, işaretleme. İşaret: J)

1. Damga vücuda tatbik edilir (J¹).

2. Kahraman bir mendil veya bir yüzük alır (J²).

X/III. HÂİN MAĞLUP EDİLİR (Tarif: Zafer. İşaret: I).

1. Hâin açık mücadelede dövülür (I¹).
2. Hâin müsabakada yenilir (I²).
3. Hâin kâğıt oyununda kaybeder (I³).
4. Tartılmada kaybeder (I⁴).
5. Döğüşmeden öldürülür (I⁵).
6. Hâin sürgün edilir (I⁶).

XIX. BİRİNCİ TALİHSİZLİK VEYA EKSİK TASFİYE EDİLİR (Tarif: Talihsizlik veya eksik ortadan kaldırılır. İşaret: K).

1. Aranan nesne aklın ve kuvvetin kullanılmasıyla ele geçirilir (K¹).
2. Aranan nesne muhtelif şahıslar tarafından birden kazanılır (K²).
3. Aranan nesne hilelerin yardımıyla kazanılır (K³).
4. Aranan nesne önce yapılan hareketlerin neticesi olarak elde edilir (K⁴).
5. Aranan nesne sihirli vasitanın kullanılmasıyla hemen elde edilir (K⁵).
6. Sihirli vasitanın kullanılmasıyla yoksulluktan kurtulur (K⁶).
7. Aranan nesne yakalanır (K⁷). Bu tipik bir zirai soygundur.
8. Büyü bozulur (K⁸).
9. Öldürülmüş bir şahıs canlandırılır (K⁹).
10. Tutuklu serbest bırakılır (K¹⁰).
11. Aranan nesnenin alınması sihirli vasitanın elde edilmesindeki şekillerle aynıdır. İstenen nesne hediye olarak verilir, yeri gösterilir, vs. (KF¹, KF², KF³... şeklinde olur.)

XX. KAHRAMAN GERİ DÖNER (Tarif: Geri dönüş. İşaret: ↓).

XXI. KAHRAMAN TAKİP EDİLİR (Tarif: Takip, kovalama. İşaret: Pr).

1. Takip eden kahramanın arkasından uçar (Pr¹).
2. Takip eden suçluyu ister (Pr²).
3. Takipçi çeşitli hayvan şekillerine girerek kahramanı takip eder (Pr³).
4. Takipçiler cazip nesnelere biçimine girerek kahramanı takip ederler (Pr⁴).
5. Takipçi kahramanı yemeğe çalışır (Pr⁵).
6. Takipçi kahramanı öldürmeğe çalışır (Pr⁶).
7. Takipçi kahramanın sığındığı ağacı kemirir (Pr⁷).

XXII. KAHRAMAN TAKİPTEN KURTULUR (Tarif: Kurtuluş, İşaret: Rs)

1. Kahraman havada taşınır (Rs¹).
2. Kahraman takipçinin yoluna engeller koyarak gözden kaybolur (Rs²).
3. Kahraman uçuş sırasında kendisini tanıtmayacak nesnelerin biçimine girer (Rs³).
4. Kahraman uçuş sırasında saklanır (Rs⁴).
5. Kahramanı demirciler saklar (Rs⁵).
6. Kahraman hayvan, taş, vs. şekillerine girerek kendisini kurtarır (Rs⁶).
7. Kahraman şekil değiştirmiş varlıkların günaha teşviklerine kanmaz (Rs⁷).
8. Kahraman kendisini yedirmez (Rs⁸).
9. Kahraman ölümden kurtulur (Rs⁹).
10. Kahraman bir ağaçtan diğerine atlayarak takipçiden kurtulur (Rs¹⁰).

Masalların bir çoğu bu noktada biterse de bazı masalarda kahraman için yeni talihsizlikler bulunur. Ortaya hâin çıkar kahramanın kazandıklarını ele geçirir, bir kelimeyle baştaki hâinlik (A) tekrar edilir, bununla masalda yeni bir hareket başlar. Baştan beri görülen fonksiyonlar bu noktada tekrar edilir. Masalarda her yeni hâinlik yeni bir hareket yaratır.

VIII bic. Masalda kahramanın uçuruma atılmasıyla başlayan yeni hâinlik şekilleri *A şeklinde gösterilir. Kahramanın nişanlısının kaçırılması, (*A¹) sihirli vasitanın çalınması (*A²), kaçırma öldürme ile beraberse (*A^{1,4}), vs. şekillerinde gösterilir. Bu şekilde devam eden masalarda B ve C elementleri eksiktir. D, E, F, G fonksiyonlarıyla devam eden masalda bu noktada yeni bir fonksiyon ortaya çıkar.

XXIII. KAHRAMAN EVİNE VEYA BAŞKA BİR MEMLEKETE TANINMADAN VARIR (Tarif: Tanınmadan varış. İşaret: O).

XXIV. SAHTE KAHRAMAN ASILSIZ İDDİALARDA BULUNUR (Tarif: Asılsız iddia. İşaret: L).

XXV. KAHRAMANA ZOR BİR VAZİFE TEKLİF EDİLİR (Tarif: Zor vazife. İşaret: M).

XXVI. ZOR VAZİFE ÇÖZÜMLENİR (Tarif: Çözüm. İşaret: N).

XXVII. KAHRAMAN TANINIR (Tarif: Tanıma. İşaret: Q).

XXVIII. SAHTE KAHRAMAN TEŞHİR EDİLİR (Tarif: Teşhir. İşaret: Ex).

XXIX. KAHRAMANA YENİ BİR GÖRÜNÜŞ VERİLİR (Tarif: Görünüş değiştirmek. İşaret: T).

1. Yardımcının sihirli hareketiyle yeni bir görünüş kazanılır (T¹).
2. Kahramanın güzel bir saray inşa ederek sosyal durumuyla değişiklik kazanması (T²).
3. Kahraman yeni elbise giyer (T³).
4. Makul ve lâtifeli şekiller (T⁴).

XXX. HÂİN CEZALANDIRILIR (Tarif: Ceza. İşaret: U).

XXXI. KAHRAMAN EVLENİR VE TAHTA ÇIKAR (Tarif: Düğün. İşaret: W).

1. Düğün ile tahta çıkma aynı zamanda olur (W^x).
2. Kahraman evlenir (W^{*}).
3. Kahraman tahta çıkar (W_x).
4. Evlilik vaadi veya niřan (w¹).
5. Evli kahramanın eşini kaybettikten sonra yeniden bulması halinde düğün yenilenir (w²).
6. Kahraman maddî mükâfat alır (w⁰).

Propp çalışmasının sonunda řu altı neticeye ulaşmıştır:

1. Masalarda fonksiyonların sayısı sınırlıdır. Peri masaları en çok 31 fonksiyon ihtiva ederler.

2. Masaların hareketleri (Move) bu fonksiyonların sınırları içinde tekâmül ederler. Birbirinden farklı milletlerin masaları için de aynı şey söylenebilir.

3. Fonksiyonlar sırayla takip edildiğinde mantikî ve artistik bir şekilde birbirlerinin içinden tekâmül ettikleri görülür. Fonksiyonlar birbirlerine mani olamazlar, hepsi tek bir eksen üzerine kurulmuştur.

4. Fonksiyonların büyük bir kısmı birer çift teşkil ederler, yasak - ihlâl, keşif-gönderme, mücadele-zafer, takip-kurtuluş gibi. Diğer fonksiyonlar gruplar halindedir, hâinlik, gönderme, tepki için karar, ve evden ayrılış (ABC ↑) koplikasyonu meydana getirirler. DEF elementleri bir bütün meydana getirirler. Bu terkiplerin dışında yokluk, ceza, evlilik gibi müstakil fonksiyonlar da mevcuttur.

5. Bu metotla elde edilen şemalar müstakil masallar için ölçü birimidir. Kumaşın uzunluğunun metre ile ölçülmesi gibi masallar da bu şemalarla ölçülerek aralarındaki akrabalık tayin edilir.

6. Tam ve varyant problemine bu metotla yeni bir çözüm getirilebilir.

Ana hatlarıyla özetlemeğe çalıştığımız bu metodu Elâzığ'dan derlediğimiz yetmiş masal metnine tatbik ederek yukarıda varılan neticelerin araştırma konusu yaptığımız masallar için de doğru olduğunu gördük⁴. Bu çalışmamızdan alınan kısa bir masalın tahlilini bir örnek olarak buraya alıyoruz⁵.

Masalın Adı : İki Kardeş.

Masalçı : Emine Öksüz.

Derleme tarihi : Nisan, 1970.

TTV: 374 ; Aa-Th: 884

Masalın Özeti :

1. İki kardeşten birinin hep kız çocuğu diğerinin hep erkek çocuğu olur.
2. Oğlu olan kardeşin kızı olan kardeşle alay etmesi bu aile için üzüntü kaynağı olur.
3. Her iki aile de küçük çocuklarını garip memleketlere yollayarak denemeyi kararlaştırırlar.
4. Oğlan çocuk bir gölün başına oturur, oradan yakaladığı kurbağaları bir çuvala doldurarak eylenir ve verilen vakti geçirmeğe çalışır.
5. Kız çocuk erkek kıyafetine girerek bir padişahın yanına hizmetkâr olur. Padişah ailesine iyi hizmet ederek kendisini sevdirebilir.
6. Padişahın oğlu bu hizmetkârın erkek olduğuna inanmaz. Kız olduğunu ispat etmek için üç denemeye baş vurursa da kız hepsini başarır, oğlan gerçeği ispatlayamaz.
7. Kız evine dönmek istediğini söyleyince padişah kızı bir at, bir şeyis, bir torba yiyecek ve bir heybe altın verir.
8. Bu kızın başarısını herkes takdir eder, amcasının oğlunu eli boş döndüğü için evden kovarlar.
9. Padişah oğlu, hizmetkârın kız olduğuna inandığı için arkasından gelir, kızla evlenirler.

Masalın Propp Metoduna göre tahlili :

H-I ve M-N çiftlerini ihtiva etmeyen sınıfa dahil çift hareketli bir masal. Birinci hareketin tipi: Paranın yokluğu. İkinci hareketin tipi: Bekârlık.

4. Umay Günay, «Elâzığ Masalları» (Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü — Doktora Tezi —) Erzurum 1973 (Basılmamış).

5. Aynı eser : Cilt I. S: 105-106; Cilt II. S: 457-458.

I. Hareket

1. İki kardeşten birinin çocukları hep kız diğèrinin ise hep erkek olur. (İlk durum α).

2. Oğlan babası, kız babasının oğlunun olmayışını başına kakar (Masalda yardımcı sebeb).

3. Küçük kız: «Baba, sen beni, o da oğlunu garip memlekete gönderin, bakalım hangimiz para kazanacak, babasına yardım edecek.» der. (Paranın yokluğu ve gerekliliği a^3).

4. Baba razı olur (B^3).

5. İki çocuk da evden ayrılır ($\uparrow$).

6. Oğlan bir gölbaşına gider, orada kurbağaları yakalar çuvala doldurur (K neg.).

7. Kız erkek kıyafetine girer, başını traş ettirir (T^3).

8. Kız bir padişahın yanına hizmetkâr olur (O).

9. Padişah kıza yiyecek, at, seyis, bir heybe altın verir (w^0).

10. Kız geri döner ($\downarrow$).

11. Kızın sayesinde ailesi zengin olur (K^4).

12. Amcasının oğlu evden kovulur (U).

II. Hareket

13. Padişahın oğlu hizmetkârın erkek olduğuna inanmaz, onu sever (a^1).

14. Kızın arkasından gelir, evlenirler (W^x).

Masalın geması :

I. $a^5 \quad B^3 \uparrow \quad K \text{neg.} \downarrow \quad U$
 $B^3 \uparrow \quad T^3 \quad O \quad w^0 \downarrow \quad K^4$

II. $a^1 \quad W^x$

ETNOBİYOLOJİ

Nüzhet DALFES

1. GİRİŞ

Bu yazı etnobioloji adı verilen bilim dalının tanıtılması ve bu bilimin elde etmiş olduğu sonuçlardan birkaç örnek sunulması amacıyla hazırlanmıştır.

Kabaca insan ve doğal çevresindeki diğer canlıların ilişkilerinin dil, masallar, inanışlar gibi ortak kültür öğelerine yansımalarının incelenmesine etnobioloji adı verilmektedir. Genel olarak «halkın bilimi» (science populaire) diyebileceğimiz, ilk görüşte, bir yapıya, bir sistematığe bağlı değilmiş gibi görünen ortak bilgi topluluğunun canlılar (hayvanlar ve bitkiler) ile ilgili kısmına «halk biyolojisi» denmektedir. Bu bilgi sisteminin incelenmesi de etnobiolojiye konu olmaktadır. Ayrıca hayvanlar veya bitkiler ile ilgili konuların incelenmesine göre etnozooloji ve etnobotanik terimleri kullanılmaktadır.

2. TARİHSEL GELİŞİMİ

XX ci yüzyılın başlarına kadar, etnobioloji genellikle gezginler, kâşifler, misyonerler tarafından rasgele toplanmış bir takım bilgilerden oluşuyordu. Bugün artık antropologlar, dilbilimciler, biyologlar tarafından yapılmaktadır. Son on yirmi yılda Amerika Birleşik Devletlerinde ve Fransa'da antropoloji, dilbilim ve biyolojinin arakesitinde gelişen bağımsız bir bilim dalı olmuştur.

Araştırmalarında kendilerine daha sistematik, daha önyargılardan arınmış bir yöntem arayan antropologlardan bazıları bir kültürü inceleyen dikkatlerini somut cisimlere yöneltmişlerdir. Genellikle canlı kökenli olan bu maddeler objektif bir işleme yatkındırlar; bunların resmini çizmek, üretimleri ve kullanılış şekilleri hakkında gözlem yapmak, hatta bir müzeye koymak üzere örnekler almak mümkündür. Fakat etnobiologların pek azı konuları olan canlıları bunlara bağlı bütün bir inanışlar, törenler (ve çevrenin diğer öğelerinden oluşan) sistemi içinde ele almağa çalışıyordu.

XX. ci yüzyılın antropolojisi dikkatini gittikçe her toplumun düzenine ve ekonomik sistemine yöneltmiş, kültürler arası karşılaştırmalara ve

birtakım temel yapıların ortaya çıkarılmasına çalışmıştır. Ve bu araştırmaların yöntemlerinin bir çoğu dilbilimden «ithal edilmiştir».

Son on, yirmi yıldan beri etnobiologlar hayvanlara, bitkilere, onların çeşitli organlarına, gelişimlerinin çeşitli evrelerine verilen adların etimolojisine ve bunlara bağlı bilgi ve inanışların kökenlerinin araştırılmasına yönelmişlerdir. Etimoloji bu sözcüklerin türeyişi (zamanda) ve bir dilden başka dile geçişleriyle (uzayda) ilgilenmektedir.

Son zaman'arda, yapısal dilbilimin evrimi ve semantik incelemelerin yeniden doğmasıyla etnobiolojinin yöntemlerinin ve kuramlarının gelişimi hızlanmıştır. Yapısal dilbilimin temel ilkelerinden biri de her sistemin her düzeyinin kendi içdüzenine sahip olmasıdır. Ve bu düzeni kavramanın en iyi yolu öğeleri birleştiren ilişkileri ortaya çıkarmaktır. Bu ilke etnobiolojiyi bir dilde farklı sis'emleri tanımaya ve onları derinlemesine incelemeye götürmüştür. Daha sonra etnobioloji inceleme alanını her «halk biliminde» görülen sınıflandırma'arın temelindeki bilginin ana ilkelerinin incelenmesini de içine a'acak şekilde genişletmiştir. Böylece etnobioloji, halk sınıflandırma sistemlerinin genelleştirilmiş incelemesine verilen adlardan «halk bilimi», «etnobilim», «etnografik semantik», «bilgi antropolojisi» gibi bir adlandırma olmuştur.

Etnobiolojinin aldığı yeni yönelimden ilerdeki örneklerde söz edilecektir. Fakat şimdilik en ilginç bu bilim dalına daha başlarında etki eden etkenleri ve özellikle incelenen gerçeklerin kendi özelliklerinin etkisini incelemek yararlı olacaktır.

3. ETNOBOTANİK, ETNOZOOLOJİ

Etnobiolojide şimdiye kadar yapılmış araştırmalara bir göz atıldığında yukarıda belirtilen iki kolda yapılmış işlerin eşit önemde dağılmadıklarını görürüz. Şöyle ki, etnobotanik, etnozoolojiye göre incelenen bölge ne olursa olsun daha sık yapılmıştır. Bilhassa bu tropikal ve subtropikal bölge araştırmaları için doğrudur. Bu yöneliş dengesizliği gerek araştırmaları yöneten kurumların, gerek bu bölgelerin flora ve faunasının özelliklerinin, ve her şeyden önce yerel kültürlerin çeşitli canlı varlıklarla sürdürdükleri ilişkilerin bir sonucu olarak düşünülebilir.

Etnobioloji araştırmalarında görülen bir başka özelliği de belirtmek gerekir: Botanikçi formasyonu almış kişilerin yaptıkları çalışmalarda insan ve flora ilişkilerine çok kabaca değinilmiş, etnozoolojide ise kültürel önemine bakmaksızın bir veya birkaç hayvan türüne yönelin-

miştir. Antropologlar ise ikinci derecede önemli olanları bir yana bırakıp asıl kültürel önemi olan gruplarla ilgilenmişlerdir.

Etnobiyoloji bilgilerimizdeki bu dengesizlik çeşitli dallardaki uzmanların çalışmaları ile kapatılacaktır. Fakat kabul etmek gerekir ki, eksiksiz bir halk biyolojisine gitmek şimdilik düşünülemez kadar büyük bir iştir.

Genel olarak, makroskopik ve faydalı bitki türlerinin sayısı dünya yüzündeki hemen her biyotopta * hayvan türlerinin sayısını aşmaktadır. Ilıman ve tropikal bölgelerin halkları kutup bölgelerinkine göre faunanın kaynaklarına daha az bağımlı görülmektedirler. Bu özellikle bilhassa tarımcı uygarlıklar için doğrudur. Hayvanlara yönelik kültürlerin «halk bilimi» hak ettiği ilgiyi görmemiştir: böyle bir etnobiyojoloji belki de etnobotanik ve etnozoojoloji arasındaki ilginç bir denge olabilir, çünkü ılıman ve kutupsal bölgelerin çobanlarının hayvanları için bitkisel yiyeceğe ihtiyacı olmaktadır.

4. HALK BİYOLOJİSİNİN DİLİ VE SINIFLANDIRMASI

Akademik bilim için olsun, halk bilimi için olsun hayvanlar ve bitkiler sınıflandırma çabalarına aynı şekilde uygunluk göstermiyorlardı. Örneğin bitkilerde hayvanların aksine büyüme rahatça gözlemlenebilir şekilde olmakta ve birbirinden tamamen ayrı görünümdeki devrelere ayrılmamaktadır. Fizyolojik farklılıklar ender görülmektedir.

İnsanlar hayvanların ve bitkilerin evrimini etkileyerek yeni biçimlerin, yani türlerin doğmasını sağlamışlar ve bu yeni biçimler ilkel türden farklı ve genellikle onun isminden türetilen bir isim almışlardır. Hayvanların davranışları —özellikle memelilerinki— hayvan-insan ilişkisinin biçimini ve kanunlarını belirlemiştir. Totem efsanelerinde, tabularda ve armalarda başlıca yeri hayvanlar âlemi alır. Nuh efsanesinde Nuh'un gemisinde memeli hayvanlara özellikle yer ayırmasına karşılık bitkilere hiç yer vermemesi oldukça ilginçtir. İnsanın bitkilere karşı davranışı daha çok faydacı olmuştur.

Diğer taraftan benzetme ve metafor kökenli terminoloji kaymaları genellikle hayvanlardan bitkilere doğru olmuştur. Örneğin bir hayvanın «dalları» olmaz ama bir bitkinin «kolları» olur.

(*) Hayvanların ve bitkilerin içinde yaşadıkları koşulların tümüne verilen ad.

Her dilde kendinden sınıflandırmaya doğru bir eğilim vardır: Her olay kendine bir işaret ad alır. Fakat eğer bu kural genel olsaydı öğrenme işi çok zor, hatta imkânsız olurdu. Halbuki sözcükler tip'eri, toplulukları adlandırmaktadırlar. Eöylece «sonsuz ve kaç», «sonlu ve kullanılabilir» bir akılsal yapıya dönüşmektedir.

Halk sınıflandırması bilimsel sınıflandırmadan çeşitli yönlerden ayrılır. Bunlardan bazıları şunlardır :

- 1 — Kesin, kodlanmış ad verme kuralları yoktur.
- 2 — Soyuluş sorunları ile ilgilenmez.
- 3 — Yaşayan ve kendisine yabancı olmayan canlılarla ilgilenir.

Etnobiyolog bu sınıflandırmayı doğuran kuralları araştırır ve bunların ardında yatan bilgi kuramı ilkelerini inceler. Halk sınıflandırma sistemlerinin incelenmesi her kültüre özgü sınıflandırma yollarını aydınlatır. Örneğin Hint-Avrupa dilleri yeni gelen türlere geldikleri yerin adını hatırlatan bir ad verme eğilimine sahiptirler.

Halk biyolojisinin ait olduğu kültürün temel ekonomik uğraşlarının konularına nasıl yöneldiğinin en güzel örneği Laponya ve Sibiryada görülür. Buralarda ren geyiği yetiştirerek yaşamlarını sürdüren halklar bu hayvanın en küçük farklarını ayırtedebilmekte; yaşı, postunun kalitesi ve boynuzlarının en ince ayrıntılarına kadar seçebilmektedirler. Diğer bir örnek olarak Niğde Yedigöller yaylasında tanıdığımız çobanlardan derlediğimiz bilgileri gösterebiliriz. Kısaca koyun deyip geçtiğimiz hayvan türünün gelişim devreleri ayrı ayrı adlar almaktadır: Martta doğan hayvanlar kışa kadar «kuzu», kıştan mayıs ayına kadar «toklu», mayıstan çiftleşmeye kadar «şişek» adı verilmekte; ancak bundan sonra «koyun» adını almaktadır. Sağlam erkeklere «koç», kısırlaştırılmışlarına «övec» denmektedir. Benzer şekilde «keçi» ye doğunca «oğlak», altı ay sonra «çebiç», birinci yılın sonunda «yazmış», ikinci yılın içinde dişilere «keçi», erkeklere «teke» denmektedir. Görüldüğü gibi temel ekonomik uğraşları küçük baş hayvan yetiştiriciliği olan bu insanların dilinde konularıyla ilgili ayrıntıların anlatımını sağlayacak terimler gelişmiştir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Görüldüğü gibi etnobioloji uzun geçmişine rağmen verimlilik rayına oldukça yeni oturmuş bir bilim dalıdır. Ayrıca, uzun süreden beri çevresini ve çevredeki canlılar sistemini sorumsuzca bozmuş olan İnsanın

tekrardan çevresiyle olan ilişkilerini gözden geçirmeye başladığı bugünlerde, etnobiyojji bir takım ilginç bilgiler verebilir.

Girişte de belirttiğimiz gibi bu yazı bir tanıtma yazısı niteliğindedir ve çoğunlukla dış kaynaklı yayınlara dayanılarak hazırlanmıştır. Asıl amaç Türkiye folkloru araştırmaları arasında etnobiyojjiye de yer verilmesi gerektiğini hatırlatmak, bu yönde ilerde yapılması tasarlanan çalışmalara ilk temel harcını koymaktır.

7. KAYNAKLAR

ANDERSON, MYRDENE

1971, «L'Ethnobiologie.» *La Recherche* 18: 1029-1038.

EERLİN, B. ; BREEDLOVE, D. E. ; ROVEN, P. H.

1973, «General Principles of Classification and Nomenclature in Folk Biology.» *American Anthropologist* 75 (1)

FORTERES, ROLAND

1961, «L'Ethnobotanique: Place, Objet, Méthode, Philosophie.»
Journal d'Agriculture Tropicale et de Botanique
8 (4-5) : 102-109.

STURTEVANT, WILLIAM C.

1964, «Studies in Ethnoscience.» *American Anthropologist*
66 (3) : 79-98.

Çeşme ve Çeşmebaşı Kültürü

Ha'ûk CEYLANDAĞ — Mümin TOKALI

Samimî bir arkadaşımla sık sık İstanbul'un çeşitli yerlerini dolaşırız. * Bu gezinti sırasında, arkadaşım ne zaman suyu akmayan veya suyu akıp da üzerinde «İçilmez» yazan tarihî bir çeşme görse, yarı şaka:

— Meşrubatçıların marifeti.

Der ve üzerinde «İçilmez» yazılı çeşmenin musluğuna ağzımı dayayıp kana kana su içer. Bu su acı mı tatlı mı gelir bilmem ama, arkadaşım taşlamalarını daha etkili bir biçime sokabilmek için yüzüne sinirli bir görünüş verir, boşluğa doğru yumruklarını sıkarak :

— İçmem yahu içmem işte. Sizin içilmez dediğiniz bu suyu içerim ama, meşrubatınızı içmem.

Dedikten sonra, bir bilgiç tavrıyla :

— Şu cami avlularındaki çeşmeler de olmasa, insan cebinde para yoksa İstanbul'da susuzluktan ölür. Gün gelecek bu meşrubatçılar camilerdeki suları da kesip cami avlularında açacakları büfelerde meşrubatla beraber hoş kokulu abdest suyu da satacaklar.

Bu sözler teknik ve ekonomik gelişme sonucu büyük kentlerdeki çok hızlı değişmeyi basite indirgeyip şaka ile karışık açıklamaktan ileri gidemez. Biraz derinine inilirse arkadaşım da bu hızlı değişmeye ayak uyduramamaktan ileri gelen bir tepki sezilir. Arkadaşım ile hareket noktasının su ve çeşme olduğu tartışmalarımızı derinleştirdikçe, çok hızlı değişen ve bazı çevrelerde günden güne kaybolan bir çeşme ve çeşmebaşı kültürünün varlığını hissettim. Bu konuyu derinliğine düşünüp, sistemli bir şekilde inceleyince ilginç sonuçlar ortaya çıktı. Benim yapmak istediğim İstanbul'un çeşmelerini tek tek gezip onların hikâyelerini, çevrelerinde yaratılan efsaneleri derlemek değil; geçmişteki anı ve gözlemlerimi bugünkü gözlem ve belgelerle birleştirip çeşmeler çevresinde halk yaşantısının hızlı değişimini fazla ayrıntılara girmeden tespit etmektir. Bu işi kolaylaştırmak için İstanbul'un çeşmelerini üç ayrı yerleşim bölgesinin şartları ve özellikleri içinde incelemeyi uygun buldum.

(*) Yazı H. C. tarafından kaleme alınmıştır.

I — TARİHİ İSTANBUL'UN ÇEŞMELERİ

Bugün İstanbul'un çekirdeğini teşkil eden ve tarihi anıtlarla süslü yerlerini şöyle bir dolayacak olsak adım başında sebiller, selsebiller, çeşmelerle karşılaşırız. Eunlar başta padişah, vezir gibi o devrin ileri gelen tarafından halkın su ihtiyacını karşılamak için yapılan hayır eserleri oldukları halde bugün için suları akmayan birer tarih ve sanat eseri durumundadırlar.

Şüphesiz bu durum İstanbul şehrinin hızlı bir tempoyla devam eden teknik ve ekonomik gelişmesinin bir sonucudur. Çünkü artan nüfus ve durmadan gelişen bilim ve teknik İstanbul'un yaşanılır bir şehir olabilmesi için çeşitli altyapı hizmetlerinin yapılmasını zorunlu kılmıştır. Kanalizasyon, elektrik, havagazı, suyu merkezî sistemle dağıtma hizmetleri yaygınlaşmıştır. Bu hizmetler yaygınlaşırken İstanbul'un her yeri didik didik edilmiş, bunun sonucu olarak birçok tarihi sebil, selsebil, çeşmenin suları sağlık bakımından sakıncalı duruma geçmiştir. Bu yüzden bu çeşmelerin ya suyu kesilmiş, ya da üzerine «İçilmez» yazısı yazılmıştır. Bu yazı yazılmamış olsa bile İstanbul halkı bu tip başıboş çeşmelerden kolay kolay su içmemektedir. İşte bu zorunlu değişim sonucu, zamanında hepsi birer hayat kaynağı olan bu çeşmeler şimdi sadece o devrin ihtişamını gözler önüne seren birer sanat yapıtı olarak sessiz sakin duruyor, merak edenlere o devrin yaşantısını anlatıyorlar.

Bu tarihi çeşmelerin en önemli örneklerini şöyle sıralayabiliyoruz :

Sultanahmet Çeşmesi (Topkapı Sarayı Bâb-ı Hümayûn'un karşısında)

III. Ahmet Çeşmesi (Üsküdar İskele meydanında)

Alman Çeşmesi (Sultanahmet meydanında)

Tophane çeşmesi (Tophane'de Kılıç Ali Paşa camii'nin kuzeyinde)

İshak Ağa Çeşmesi (Beykoz'da)

Ayazma Çeşmesi (Üsküdar Ayazma camii avlusunda)

Azapkapı Çeşme ve Sebili (Azapkapı'da)

Birinci Mahmut Çeşmesi (Fatih'te)

Küçüksu Çeşmesi (Göksu Kasrı'nın yanında)

Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi (Kabatış'ta)

Kemankeş Mustafa Paşa Çeşmesi (Galata'da)

Mihrimah Sultan Çeşmesi (Dolmabahçe'de)

Dunlar ilk aklımıza gelen tarihi çeşmeler. Mehmet Halit Bayrı **İstanbul Folkloru** adlı eserinde daha yüzlerce irili ufaklı çeşme adı sayıyor. Konuyu uzatmaya ve dağıtmaya gerek yok. Kısacası bu irili ufaklı

tarihî çeşmeler artık çeşme olarak fonksiyonlarını yitirmişlerdir. Genel olarak bu çeşmelerin suyu akmaz, akanların da suyu içme suyu olarak kullanılmaz. Zaten konumuz içine giren merkezî İstanbul şehrinin ihtiyacı bugün için Terkos suyu ile sağlanmaktadır. Son aylarda Terkos suyunu takviye etmek için, yapılmakta olan Alibeyköy'ü Barajı'ndaki sulardan da faydalanılmaktadır.

Merkezî İstanbul'da ve gecekondü semtleri dışında kurulan orta ve yüksek gelirli kişilerin oturduğu yeni gelişen, blok apartmanlarla dolu semtlerde sokak çeşmesine rastlamak mümkün değildir. Bu sokak çeşmelerinin kaybolması ile sucular sakalar, çeşmebaşlarındaki dedikodulu kadın toplantıları, teneke ve kovalarla yapılan sıra kavgaları da tarihe karıştı. Bugün için yukarıda çizdiğimiz sınırlar içinde yaşayan İstanbullular Terkos gölünden gelen ve sağlık şartlarına uyması için gerekli işlemlerden geçirilmiş suyu genel olarak hem içme, hem de kullanma suyu olarak kullanmaktadırlar. Bazı semtlerde bu su sadece kullanma suyu olarak harcanıyor. İçme suyu olarak da belediyelerce kontrol edilen, şişelere ve damacanalara doldurulup dağıtımı yapılan menbâ suları kullanılmaktadır. Bugün İstanbul'da birçok su fabrikası vardır.

Bugün sokaktaki vatandaşın susuzluğu daima yüksek bir ücretle giderilmektedir. Meşrubat sanayii öyle hızlı bir gelişim göstermiştir ki, yakın zamana kadar İstanbul sokaklarında görmeye alışık olduğumuz seyyar sucular, şerbetçileri, limonatacıları bir anda silip süpürmüştür. Bunlarla beraber bir çeşme başı kültürü de anılarımız dışında hiçbir iz bırakmadan akıp gitmiştir. Tarihî çeşmeler halâ duruyorlar ama, sokak çeşmeleri öyle çabuk yayılıp, öyle çabuk kaybolmuşur ki, İstanbulluların çoğu bu sokak çeşmelerindeki düzeni, düzensizliği, yardımlaşmayı ve sıra kavgalarını bilmezler. Fakat bu tamamıyla bir tarihe karışma değildir. Gelişen semtlerde sokak çeşmeleri kayboluyorsa da gecekondü semtlerinde yaşamasına devam ediyor ve çeşmebaşı kavgaları bazı küçük değişikliklerle de olsa bitmiyor.

II — İSTANBUL'UN GECEKONDÜ SEMTLERİNDEKİ ÇEŞMELER

Örnek olarak alacağım gecekondü semti çok hızlı bir şekilde gelişen ve durmadan yayılan bir semttir. * Bu semt on-onbeş yıl öncesine kadar oldukça tenhaydı. Boş tepelerin kıyısında köşesinde kurulmuş birbirinden uzak gecekondularla kaplıydı. Bu semtin su ihtiyacını karşılayan belli başlı üç çeşme vardı :

(*) Verilen bilgiler kişisel gözlemlere dayanmaktadır.

Birincisi, Mimar Sinan'ın yapmış olduğu, İstanbul'un su ihtiyacını karşılayan Kemerburgaz'dan gelip İstanbul içlerine kadar uzanan Kırkçeşme suyolu kenarında kurumuş Kırkçeşme. (Semt halkının dilinde «kırk», «kır» olmuş.) Bu çeşme semtin kullanma suyu ihtiyacını karşılıyordu. Çünkü bu su merualardaki çeşitli kaynakların toplanması ile meydana gelmiş karışık bir suydü ve içmeye elverişli değildi.

İkincisi, semtin içme suyu ihtiyacını karşılayan ve ücretli olan Keçesuyu.

Üçüncüsü, yine içme suyu olarak kullanılan şişe ve damacanalarla İstanbul içlerine gönderilen, sakalara ücretli, akşam saatlerinde bir musluğu açılarak halka parasız olarak verilen Validesuyu.

Kırkçeşme ile Keçesuyu karşı karşıya duruyorlardı. Su ihtiyacını genellikle bu iki çeşme sağlıyordu. Validesuyu bu semte uzak kalıyordu. Ama onun bu semt için değeri ayrıydı. Validesuyu etrafı ağaçlarla çevrilir, ortasından bir dere geçen ve pazar günleri çeşitli semtlerden insanların toplandığı bir piknik yeri özelliği taşıyordu. Yurt dışından ve yurdun çeşitli yerlerinden gelmiş, çeşitli kültür çevrelerinde yetişmiş semt sakinleri pazar günleri Validesuyu'nda otur, zıplar; top, kovalamaca, körebe, mendil kapmaca oynar; ağaçlara kurulan salıncaklarda sallanır ve çilingir sofrasında kafayı demleyince mutlaka birkaç kavgı çıkar, birkaç kafa göz yarılırdı. Validesuyu'nda her pazar birkaç kafa göz yarıldığından, o gün birkaç jandarma ile birkaç köy bekçisi sabahdan akşama kadar piknik yerinin asayışı ile ilgilenirlerdi.

İlk zamanlar تنها bir semt olduğu için çeşmeler ihtiyacı rahatlıkla karşılıyorlardı. Fakat bu تنها semt aniden yurt dışından gelen Boşnak ve Arnavut göçmenlerinin akını ile doldu taşı. Çeşmelerdeki kuyruklar uzamaya, su kaplarının çeşitleri çoğalmaya, çeşmebaşlarındaki kiyafetler biçim ve renk çümbüşü haline gelmeye, sıra kavgaları aniden artmaya ve karakolda son bulmaya başladı. Bu kavgaların en büyük sebebi de yeni gelen göçmenlerin Türkçe konuşmasını bilmemeleriydi. Sıra meselesini konuşarak halledemediklerinden sonunda teneke ve kovalarla birbirlerinin üzerine yürüyerek halletmeye çalışıyorlardı. Bu kavgalar sonucu bileğinin ve çenesinin kuvvetini herkese kabul ettirmiş çeşmebaşının kadın kabadayıları türemiş, bu kabadayılar sıra beklemeden su taşımaya başlamışlardı.

Yurdumuzda erkeklerin toplanma ve sohbet yeri kahveler, kadınların ise çeşmelerdir. Çünkü su taşıma işi genellikle kadınların ve çocukların işidir. Erkekler bu işe çok ender olarak bulaşırılar. Yalnız su taşıma işini meslek edinen sakalar bunların dışındadır. O günlerde iki çeşit su

taşıyıcısı vardı: Eşekli ve arabalı. Tek veya çift atla çekilen arabalar yerleşmiş, yolları düzenli hale gelmiş semtlerin içme suyu ihtiyacını karşılıyor ve sularını Keçesuyu ile Validesuyu'ndan dolduruyorlardı. Eşekli sakalar ise henüz düzenli yolları bulunmayan, dağınık düzendeki gecekondu semtlerinin siparişe göre içme ve kullanma suyu ihtiyacını karşılıyorlardı. Sularını Keçesuyu ile Kirçeşme'den dolduruyorlardı. Kirçeşme'deki eşekli sakalarla kadınların sıra kavgaları çok renkli oluyordu.

O günlerin geçmelerinde görülen su kapları ve kıyafet şekilleri de genellikle kişilerin geldikleri bölgelerin kültür özelliklerini taşıyordu. Karadenizli kadınların belerinde renkli peştemallar, ayaklarında renkli ve desenli yün çoraplar, başlarındaki başlıklar dikkati çekiyordu. Bunların tipik su kapları ise kulpundan bir kollarını geçirip dibini bellerine dayayarak hafif yan ya'ıp taşıdıkları kalaysız ve ağır güğümlerdi. Trakyalılar da gene bakır kaplarla su taşıyorlardı. Fakat bu kapların hepsi de kalaylıydı. Trakyalılar çoğunlukla su kaplarını «suağacı» denilen kalın ve biçimlendirilmiş sopa ile taşıyorlardı. İstanbul'da özel biçim verilecek ağaç bulmak güç olduğundan daha sonraları bu suağaçları düzgün bir sopanın uç'arına iki demir çubuk büküp takılarak yapılmaya başlandı. Suağacının iki ucuna birer su kabı asılıp omuza alınıyor ve bir el boşta kalırken diğer el su kaplarının dengesini sağlıyordu. Gerektiğinde boşta kalan elle üçüncü bir su kabı taşımak mümkün oluyordu. Trakyalı kadınların o günlerdeki tipik kıyafeti kara çarşafı, Arnavut ve Boşnakların da kendilerine özgü kıyafetleri vardı. Arnavut kadınları genel olarak cübbe şeklinde baştan ayaklara kadar uzanan siyah bir elbise, çarık sarımı ile sarılmış beyaz veya renkli yün çorap ile sade renkli başörtüler kullanıyorlardı. Bosnak kadınları ise ipekli ve benzeri kumaşlardan yapılmış parlak renkli bluzlar ile ayak topuklarına kadar uzanan tünik, zarif salvarlar giyiyorlardı. Arnavut ve Boşnakların su kapları da değişik bir görünüştüydüler. Genellikle beyaz, mavi ve açık renkli desensiz veya desenliyidiler. Desenli olanlarda nar'ak renklerle işlenmiş kuş ve çiçek motifleri göze çarpıyordu. Boşnak kadınlarının o günlerde çok kisiyi şaşır'tan ve havrete düşüren bir su taşıma şekilleri vardı. Bunlar simit şeklinde sardıkları bir bezi baş'arına yerleştiriyorlar, su dolu kovayı da bu bezin üzerine dengeli bir şekilde koyup iki su kabını da ellerine alarak üç su kabını hiç dökmeden taşıyorlardı.

Örnek olarak aldığımız gecekondu semtinin on-onbeş yıl önceki geçmelerinin ve insanların durumu böyleydi. Bu semtin bugünkü durumunu da kısaca özet'lersek büyük kent'in geçmelerle beraber insan'ını da ne kadar çabuk değiştirdiğini ve kendi kültür potasında değişik kültür özelliklerini nasıl eritip bir melez kültür yarattığını görürüz.

Bugün semtin bütün tepeleri çeşitli tipte binalarla dolmuş vaziyette.

Genel görünüş olarak düzensiz ve dağınık olarak yapılmış binalar daha düzenli ve sağlam yapılar haline getiriliyor. Elektrik, kanalizasyon, yol gibi sorunlar halledilmiş durumdadır.

Validesuyu bir sanayi mahallesi haline geldi. Eskiden tertemiz akan dere şimdi fabrikaların boyalı suları ile lâğım sularını akıtıyor. Validesuyu'nun bulunduğu su fabrikası mezbaha oldu. Validesuyu piknik yeri özelliğini kaybetti. Kırçesme kapandı. Kırçesme suydu, Sular İdaresi tarafından tamir ve gerekli yerleri restore edildi. Keçesuyu önemini kaybetti. Bugün semtin su ihtiyacı merkezi dağıtma yolu ile Terkos gölünden sağlanıyor.

Semtin musluklarından Terkos suyu akan birçok sokak çeşmesi var. Sokak çeşmelerinin çoğalmasından uzun su kabı kuyruklarının ve kanlı sıra kavgalarının kaybolmasını sağlamış, sakaların piyasadan çekilmelerine sebep olmuştur. Bu çeşmeler gerek yapılış şekilleri, gerekse yapılış amaçları bakımından geçici hizmet görmektedirler. Semt halkının hepsi evlerine bir su tesisatı döşemekle ve su parası ödemekle aile bütçeleri sarsılmayacak bir duruma geldikleri an suyu ev içine alacak ve sokak çeşmeleri kendiliğinden kaybolacaktır.

Çeşmebaşlarındaki dünkü su kapları ve kıyafetlerle bugünküleri karşılaştıracak olursak çok büyük ve önemli değişiklikler görürüz. Başta «Kıyafet Kanunu» olmak üzere çeşitli kanunların memleketin birçok yerinde gerçekleştiremediklerini büyük şehir kültürü ile teknik ve ekonomik gelişmenin sağladığı olanaklar gerçekleştirdi, gecekondu semtinin görünüşü çok kısa zamanda değişti. Mahalli özellikler taşıyan su kapları, yerlerini sırayla fabrikasyon olarak sacdan yapılan leğen, kazan, kova ve gecekondu sakinlerinin icadı olan yağ tenekelerinden bozma su tenekelerine, şimdi de tamamen plâstik su kaplarına bırakmış durumdadır. Plâstik eşyanın ucuz, hafif ve kullanışlı oluşu gecekonducularda kullanılan eşyaların plâstik yüzdesini günden güne arttırmaktadır.

Bugün çeşme başlarında eskiden olduğu gibi mahalli kıyafetlere rastlamak mümkün değil. Bugün çeşmebaşlarında, modayı geriden takibediğin ve modanın çeşrenin ahlâk anlayışına uydurulmak istenişinin sonucu olarak meydana gelen melez bir giyiniş vardır. Bu kıyafetin ana elemanları pantolon, pijama, etek, bluz, yelektir. Genellikle pantolon (pijama) etek - buluz - yelek karışımı bir standart kıyafet hakim çeşmebaşlarına. Yalnız etek veya çok yaygın olan mini etek bir çeşmebaşı kıyafeti olarak kullanışlı olmamakta ve yaygın bir şekilde kullanılmamaktadır. Buna rağmen genç kızlarda imkânların elverdiği ölçüde modayı daha yakından takip etme eğilimleri var. Ekonomik imkânlar artış gösterdikçe gecekondu semtinin genç kızları modayı daha yakından izlemek-

tedirler. Semtin genç kızlarının modayı geriden takibedişlerinin sebebi ahlâkî kısıtlamalardan çok ekonomik kısıtlamalardır.

Örnek olarak aldığımız gecekondü semti en kısa zamanda ekonomik düzeyini biraz yükseltecek ve sokak çeşmeleri buradan yeni kurulmakta olan semtlere taşınarak yeni insanlarla eski yaşantısını sürdürecektir. Bu serüvenin ne zaman biteceğini kestirmek çok güç.

III — İSTANBUL'UN BİR KÖYÜNDEKİ ÇEŞMELER

Örnek olarak alacağımız köy işlek ana ana yollardan biraz uzakta olan bir köydür. Her köyde olduğu gibi köyün ortasında bir havuz var. Havuzun suyu taştan yontularak yapılmış arslan başı şeklindeki kurnadan akıyor. Bu su genellikle köydeki hayvanların içme suyu ihtiyacını karşılıyor. Köy halkının içme suyu ihtiyacını karşılayan, hepsi de köy dışında ve ayrı yönlerde bulunan üç çeşmesi var :

a) Tatlı Çeşme : Bu çeşme köylülerin Balkan dedikleri ağaç topluluğunun kıyısındadır. Köylülerin bir kısmının içme suyu ihtiyacını karşılar. Ayrıca Balkan kenarında olduğu için köy kadınları çamaşır yıkamaya buraya gelirler. Balkandan topladıkları çalı çırpıyla sularını ısıtır ve çamaşırıklarını yıkayıp ağaç dallarına, böğürtlenlerin üzerine serer, akşam olunca toplar, sırtına vurup evin yolunu tutarlar. Bir haftalık temizlik böylece sona ererdi.

Çeşme bir ölünün hatırasını yaşatmak için yapılmış bir hayrat. Zaten Türkiye'de ölen bir kimse için çeşme yaptırıp, o kişi için hayırduaları toplamak çok yaygın bir âdettir. Çeşme Balkan kıyısında olduğu için adı birçok yılan ve sakallı dede masallarına karışmış. Bu çeşmelerin biraz yukarısında bulunan, suyu içilmediği için Acı Çeşme denilen bir çeşme daha var. Bu çeşmenin yalaklarında bol miktarda sülük olduğu için dudakları yalama olan köylüler hemen buraya koşar ve yakaladığı sülüklere dudaklarındaki pis kanı emdirerek dertlerine çare bulurlardı.

b) Kurtlu Çeşme : Bu çeşme köyün dışında ve tarlalara yakın olduğu için daha ziyade bu çeşmeye yakın tarlalarda çalışanların su ihtiyacını karşılar. Kimin tarafından ve ne zaman yapıldığı bilinmiyor. Çünkü üzerinde herhangi bir yazı ve işaret yok.

c) İki Kurnalı Çeşme : Köydeki çeşmeler içinde suyu en bol ve gür akanı bu çeşmedir. Bu çeşme de bir hayırsever köylü tarafından yapılmış. Bazı geceler bu çeşmenin yanında beyazlar bürünmüş telli duvaklı bir gelin, bazı köylülere görünerek onları yanına çağırır. Çeşmenin rengi de bembeyaz.

Yukarıda anlattıklarım, çeşmelerin on sene kadar önceki durumudur.

O zamanların su kaplarını ve çeşmebaşı kıyafetlerini kısaca şöyle özetleyebiliriz: Toprak testi, bakır kap ve kara çarşaf. Toprak testi tarlarda ve evde suyu uzun müddet soğuk tuttuğu için, kara çarşaf ise bir alışkanlığın sonucu olarak kullanılıyordu. Çeşmebaşları bilhassa akşamları genç kızların ve kadınların toplantı yerleriydi. Buraya sohbet e.mek, köy delikanlılarıyla işaretleşmek için gelindiğinden sıra kavgası diye bir mesele yoktu. İşi acele olanın tesası hemen dokdurulur, geri kalanlar ya hep birlikte veya gruplar halinde yola çıkıp epeyi uzunca bir yol yürüdüktan sonra köye varırlardı.

Köyün bugünkü durumuna bakacak olursak çok hızlı bir değişim gözümüze çarpar: Köylüler elbirliğiyle İki Kurnalı çeşmenin yanına bir su deposu yaptılar. Önce mazotla işleyen bir motorla köye su pompalandılar. Daha sonra köye elektriğin gelmesiyle ve Y.S.E'in yardımı ile her sokağa bir çeşme yaptılar ve su deposuna elektrikle işleyen bir motor koydular. Şimdi durumu iyi olan bazı köylüler suyu evlerinin içine aldılar.

Bugün Tatlı Çeşme'nin etrafını böğürtlenler sardı. Çeşmelerin evlerin dibine gelmesiyle toprak testilerin yerini plâstik su kapları almaya başladı. İki Kurnalı çeşmenin yanında görülen gelin, motor gürültüsünden rahatsız olmuş olacak ki, köylülere görünmez oldu. Artık genç köylü kızları kara çarşafı giymiyor. Son günlerde köye giren televizyon dünyaya açılan bir pencere oldu.

AMT 3: 2214

FIATI : 5 LIRA